

J

E Z I K

in

lovstvo

VSEBINA

- Razprave in članki**
- 223** Tomaž Sajovic
Umetnostno besedilo in jezikoslovje
- 231** Darinka Soban
*Nekaj Prešernovih pesmi v švedskem prevodu
Alfreda Jensena iz leta 1895*
- 243** Mateja Pezdirc Bartol
*Vloga bralca v poglavitnih literarnoteoretičnih
smereh 20. stoletja – II. del*
- Ocene in poročila**
- 253** Darija Jakše
Slovensko – bulharské jazykové a literárne vzťahy
- 258** Katerina Veljanovska
Prispevek k preučevanju slovanskega glagola

Jezik in slovstvo

Letnik XLV, številka 6
Ljubljana, maj 1999/2000

ISSN 0021-6933

<http://www.ff.uni-lj.si/jis>

Časopis izhaja mesečno od oktobra do junija (8 številke)

Izdaja: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije

Uredniški odbor: Tomaž Sajovic (glavni in odgovorni urednik), Miha Javornik, Irena Novak - Popov (slovstvena zgodovina), Erika Kržišnik, Alenka Šivic - Dular (jezikoslovje), Boža Krakar - Vogel, Mojca Poznanovič (didaktika jezika in književnosti)

Predsednica časopisnega sveta: Helga Glušič

Tehnični urednik: Samo Bertoncelj

Oprema naslovnice: Samo Lapajne

Računalniška priprava: BBert grafika, Resljeva 4, Ljubljana

Tisk: Littera picta d.o.o., Rožna dolina c. IV/32-34, Ljubljana

Naslov uredništva: Jezik in slovstvo, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana

Naročila sprejema uredništvo JiS. Letna naročnina je 5000 SIT, cena posamezne številke 650 SIT, cena dvojne številke 1200 SIT. Za člane Zveze slavističnih društev Slovenije je letna naročnina 3500 SIT. Za dijake in študente, ki dobijo revijo pri poverjenikih, je letna naročnina 1800 SIT. Letna naročnina za evropske države je 60 DEM, za neevropske države pa 70 DEM.

Naklada 2000 izvodov.

Revijo gmotno podpirajo Ministrstvo za kulturo RS, Ministrstvo za šolstvo in šport RS, Ministrstvo za znanost in tehnologijo RS ter Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Revija je uvrščena med izdelke, od katerih se plačuje 8-odstotni davek na dodano vrednost.

Tomaž Sajovic

UDK 81'42:82.0

Filozofska fakulteta v Ljubljani

Umetnostno besedilo in jezikoslovje

1 Na prvi pogled se zdi naslov prispevka dovolj neproblematičen: umetnostno besedilo je poseben jezikovni pojav, zato je popolnoma logično, da ga raziskuje znanost o jeziku, torej jezikoslovje. Vendar vsi vemo, da ga raziskuje tudi literarna veda. Vprašanje seveda je, kakšno je razmerje obeh ved do umetnostnega besedila in kakšno je razmerje med obema vedama. Na kratko je mogoče reči — problematično. Jezikoslovje se do umetnostnega besedila ali — pogojno rečeno — umetnostnega jezika vede precej zadržano in negotovo, medtem ko se literarna veda vede precej zadržano tako do jezikovnega »materiala« umetnostnega besedila kot do jezikoslovja, torej tiste vede, ki se ukvarja z jezikom.

2 Omenim naj samo en primer. Med nekaterimi preučevalci umetnostnih besedil, natančneje nekaterimi literarnimi zgodovinarji in literarnimi teoretiki, obstaja prepričanje, da pri raziskavah umetnostnih besedil ni mogoče uporabljati analitičnih postopkov posebne jezikoslovne discipline pragmatike. Vendar je ameriški filozof John R. Searle, avtor knjige *Speech Acts* oz. *Govorna dejanja*, v razpravi *Logični status fiktivskega diskurza*, ki je prevedena tudi v slovenščino in objavljena v zborniku *Sodobna literarna teorija*, ki je izšel v knjižni zbirki *Temeljna dela*, nakazal, da utegne biti tako prepričanje napačno.

2.1 V razpravi je Searle največ časa posvetil ilokucijskemu dejanju trditve v časopisni vesti, torej nefiktivskem besedilu, in v romanu letos umrle pisateljice in filozofinje Iris Murdoch, torej fiktivskem besedilu, pri čemer so se vse besede pojavljale v dobesedni rabi.

2.2 Preden se lotim kratkega prikaza Searlovega razmišljanja o trditvi, moram opozoriti na dve spoznanji:

- Na splošno je ilokucijsko dejanje (ali dejanja), ki ga opravimo pri izjavljanju, funkcija pomena izreka. Vemo na primer, da z izrekanjem izreka *Marko lahko teče eno uro* opravimo eno vrsto ilokucijskega dejanja, z izrekanjem izreka *Marko lahko teče eno uro?* pa drugo vrsto ilokucijskega dejanja. Trdilna oblika pomeni namreč nekaj drugega kot vprašalna.
- Besede v nefiktivskih in fiktivskih delih imajo svoj slovarsko določen pomen. Če pa imajo slovarsko določen pomen, so tudi ilokucijska dejanja enaka.

2.3 Zdaj pa k trditvi. Po Searlu je trditev tip ilokucijskega dejanja, ki sledi nekaterim zelo specifičnim in pragmatičnim pravilom. Ta so:

1. Bistveno pravilo: Postavljalec trditve se zaveže, da je izražena propozicija resnična.
2. Pripravljalna pravila: Govorec mora biti sposoben priskrbeti dokaze ali razloge za resničnost izražene propozicije.

3. Govorcu in poslušalcu v kontekstu izreka ne sme biti očitno, da je izražena propozicija resnična.
 4. Pravilo iskrenosti: Govorec se zaveže, da verjame v resničnost izražene propozicije.
- Če govorec krši ta pravila, je trditev ponesrečena.

Problem trditve v fikcijskem besedilu lahko zelo preprosto izrazimo z vprašanjem: Kako je lahko izjava trditve, ko pa se ne drži nobenega od štirih pravil, ki so značilna za trditve?

Searlov odgovor je naslednji. Avtorica romana se pretvarja, da postavlja trditve. Ampak kaj to pravzaprav pomeni? Vrniti se moramo k štirim pragmatičnim pravilom, ki konstituira trditve v običajnih, nefikcijskih besedilih. Po Searlu so to pravila, ki besede (ali izreke) prirejajo svetu. To so vertikalna pravila, ki vzpostavijo povezave med jezikom in realnostjo. Fikcija pa — nasprotno — omogoča niz nelingvističnih, nesemantičnih oziroma horizontalnih konvencij, ki prekinejo povezavo med besedami in svetom, ki jih vzpostavijo prej omenjena pravila. Searle je prepričan, da take horizontalne konvencije, ki prekinejo povezavo med besedami in svetom, niso pravila pomena, v skladu s tem pa tudi ne spremenijo ali zamenjajo pomena nobene od besed ali drugih elementov jezika. Iz vsega tega Searle izpelje naslednji sklep: Zaigrane ilokucije, ki vzpostavljajo fikcijsko delo, omogoča obstoj niza konvencij. Ta razveljavi delovanje pravil, ki ilokucijska dejanja povežejo s svetom.

Razložiti je treba samo še, kako poteka pretvarjanje. Avtor se pretvarja, da opravlja ilokucijska dejanja tako, da dejansko izjavlja (piše) izreke. V terminologiji *Speech Acts*: ilokucijsko dejanje je le zaigrano, toda izjavno dejanje je resnično. Pri tem je treba poudariti, da izjavnih dejanj v fikciji ni mogoče ločiti od izjavnih dejanj v nefikcijskih besedilih.

Searle svojo analizo konča s končnim sklepom: Zaigrano opravljanje ilokucijskega dejanja, ki vzpostavlja pisanje fikcijskega dela, je v tem, da dejansko opravimo izjavna dejanja, pri tem pa imamo namero priklicati horizontalne konvencije, ki razveljavijo normalne ilokucijske zavezanosti izjav.

Searlov sklep lahko razumemo kot argument za zavrnitev prepričanja, da pri raziskavah umetnostnih besedil ni mogoče upoštevati spoznanj pragmatike.

3 Da se jezikoslovje ne bi smelo tako zadržano in negotovo vesti do umetnostnega besedila, nas prepričujeta tudi taki imeni, kot sta Roman Jakobson in Jan Mukařovský, zadnji zlasti v razpravi *O pesniškem jeziku*, ki je izšla že leta 1940. V njej je Mukařovský razložil, kaj sploh pomeni estetska funkcija, ki tako odločilno zaznamuje umetnostni jezik. Estetska funkcija namreč omogoča osredotočanje pozornosti na jezikovni znak in tako pomeni pravo nasprotje usmerjenosti na komunikacijo, ki je resnični namen jezika. To nekoliko nejasno opredelitev estetske funkcije (ki nima nobene zveze s pojmovanjem estetske funkcije kot zgolj lepote funkcije) je izostril v naslednji izredno pomembni izjavi (Mukařovski, 1986: 51): *V estetiki s pojmom »usmerjenost na izraz« razumemo osredotočenje pozornosti na izraz v vsej njegovi raznolikosti, še zlasti funkcionalni; pri tem z vidika sprejemnika nikakor ne izginejo zunajestetske funkcije jezikovnega znaka, še zlasti nobena od tistih treh osnovnih, ki jih je Bühler v svoji Sprachtheorie imenoval reprezentativna, ekspresivna in apelativna funkcija; jezikovni izraz — estetsko usmerjen — se svobodno sprehaja med njimi, vedno se lahko približuje katerikoli od njih ali pa se od katerekoli od njih oddaljuje ali pa jih kombinira na razne načine itn.*

In še drugje (Mukařovski, 1986: 52): *Okoliščina, da ima umetnostno izražanje za cilj sam izraz, nikakor ne pomeni, da pesniški jezik nima praktičnega pomena: zaradi estetske »samisebinamenskosti« je umetnostni jezik bolj usposobljen kot druge zvrsti jezika, da neprestano oživlja človekovo razmerje do jezika in jezika do stvarnosti, da neprestano in na nov način odkriva notranjo zgradbo jezikovnega znaka in kaže nove možnosti njegove uporabe.*

4 O vsej problematičnosti razmerja med umetnostnim besedilom in znanostmi o njem pa je — vsaj v našem prostoru — morda najjasneje razmišljal Dušan Pirjevec.

4.1 Znanstveno raziskovanje umetnostnih besedil se lahko zasnove le na razkritju umetnostnega besedila v vsej njegovi pojavnosti, na védenju torej, da to umetnostno besedilo sploh je. Vendar pa znanost ne ostaja v območju tega prvotnega dogodka niti se ne dogaja kot razvijanje tega prvotnega védenja: brž ko znanost namreč »vé«, da umetnostno delo je, ga ne razume in ga ne sprejema več v razsežnosti tega je, marveč ga razume in sprejema samo še kot primerni predmet znanstvenega raziskovanja. Kot takega ga lahko preuči in zares spozna le znanost sama. *Biti-umetnostno-delo* pomeni za znanost le: *biti-predmet-znanosti*, sicer res predmet, ki se po svojih značilnostih loči od drugih predmetov, vendar na koncu koncev le samo predmet. Ta logika je določila najbolj znane določitve umetnosti in leposlovja, katerih najpomembnejši zagovorniki so bili Platon, Hegel, Marx, Taine, Croce in tudi strukturalisti. Po njej je bila umetnost »razglašena« za idejo v čutni obliki in za spoznavanje na način podob in intuicije. Ali, če navedemo Hegla, umetniško delo je čutno utelešenje duha oziroma čutno svetljenje ideje, ali še drugače, čutno prikazovanje absolutnega. Po Pirjevcu je prav ta logika omogočala in še omogoča najrazličnejše redukcionalizme in manipulacije: *umetnostno delo je tako možno obravnavati kot uresničenje neke ideje ali ideologije, kot izraz individualne psihofizične narave, kot odraz socialno zgodovinskih determinant ali pa kot uveljavljanje nekih podzavestnih formalnih in ideoloških struktur. V okvirih teh možnosti je možno z umetniškim delom tudi manipulirati bodisi v znanstvene bodisi v ideološke, politične, nacionalne, zgodovinske ali pedagoške namene* (Pirjevec, 1991: 39). Na drugem mestu (Pirjevec, 1991: 40) je predmetnost umetnostnega besedila, po kateri je to besedilo sploh dosegljivo znanosti, opisana tudi na sledeči način: *In v umetnostnem delu je v resnici marsikaj takega, kar res sodi v območje predmetnega, bivajočega in stvarskega. To so predvsem zvoki in njihova medsebojna razmerja, grafični znaki, besede, stavki, njihove zveze in pomeni, ideja, motivi, skratka celotno idejno-motivno-formalna struktura. Zraven pa še čustva, ki jih vzbuja v bralcu, ter njeno celotno socialno, pedagoško, politično in podobno »učinkovanje«.* In prav to plast lahko in mora raziskovati znanost, tudi jezikoslovna znanost, ki je v zadnjih desetletjih izredno napredovala z različnimi novimi disciplinami, tudi v povezavi z drugimi vedami.

Vendar pa je že Hegel v *Predavanjih o estetiki* zapisal, da nam zgodovinska oblika umetnosti, ki je čutno svetljenje ideje, ne velja več za najvišji način, v katerem si resnica priskrbi eksistenco (Hegel, 1970: 11). Po Heglu je najvišji način znanost, kajti le znanost lahko neposredno »spozna« bit, ki je absolutna ideja, ta pa je večno življenje in vsa resnica. Znanost je torej tako rekoč dolžna, da razruši čutno obliko, ki v umetnosti kot čutnem svetljenju ideje »zakriva« idejo, in osamosvoji idejo, ki tako postane predmet znanosti oziroma znanstvenega raziskovanja, kar pomeni, da skuša znanost konkretno idejo umetniškega dela vključiti v območje neke višje ideje. To seveda pomeni tudi »smrt« zgodovinske oblike umetnosti kot čutnega svetljenja ideje. Pri tem pa je treba takoj opozoriti, da je Hegel (1970: 19) zapisal tudi stavek: *Lahko sicer upamo, da se bo umetnost vedno bolj stopnjevala in se dovrševala, vendar je njena forma prenehala biti najvišja potreba duha.* Umetnost torej še vedno *bo* in kot vsi vemo, zares še vedno *obstaja*. Kako je to mogoče? Zopet se moramo vrniti k Heglu, in sicer k prvemu poglavju njegove *Fenomenologije duha*. V njem Hegel govori o neizmerni gotovosti čutnega vtisa o svetu, v katerega smo s svojim čutnim dožemanjem potopljeni, vendar, pravi Hegel (1998: 61), *Ita zagotovost pa se zares sama izdaja za najabstraktnjšo in najrevnejšo resnico. O tem, kar ve, izreka le tole: je; in njena resnica vsebuje edinole bit stvari*, ki jo v svoji *Logiki* imenuje tudi čista bit. Nenadoma se razkrije, da Hegel govori o dveh bitih in dveh resnicah, ali preprosto, zanj je čista bit, zgolj je, premalo in celo nič, vsa resnica je le tista bit, ki je absolutna ideja. Očitno torej je, da se umetnost lahko izogne svojemu koncu le tako, da je. V luči tega je pa seveda tudi absolutna ideja postane relativna in celo nekaj, kar »pozablja« in celo »ogroža« ta je. Bit in ideja nista več eno in isto, ampak se ločita. In v resnici se v sodobni umetnosti že od Baudelairja dalje vse močneje kaže težnja po uveljavljanju ontološkega pomena umetnosti

in izpodrivanju spoznavnega, pri čemer je treba opozoriti tudi na dejstvo, da je na podobno pot stopila tudi sodobna filozofija, omenimo naj samo njenega najvidnejšega predstavnika v 20. stoletju, »misleca biti« Martina Heideggra.

4.2 Šele zdaj je mogoče jasneje ugledati precej protislovno razmerje med vedami, ki znanstveno raziskujejo umetnostna besedila, in umetnostnimi besedili samimi. Zopet se je treba vrniti k Heglovi opredelitvi zgodovinske oblike umetnosti kot čutnega svetljenja ideje. Po Heglu taka zgodovinska oblika umetnosti ne velja več za najvišji način, v katerem si resnica priskrbi eksistenco. Najvišji način je namreč znanost, kajti le znanost lahko neposredno »spozna« resnico oziroma bit, ki je absolutna ideja. Zato znanost mora razrušiti čutno obliko, ki v umetnosti kot čutnem svetljenju ideje »zakriva« idejo, in osamosvojiti idejo, ki tako postane predmet znanosti oziroma znanstvenega raziskovanja. Prav zato znanstvene vede obravnavajo umetnostno delo *kot uresničenje neke ideje ali ideologije, kot izraz individualne psihofizične narave, kot odraz določene dobe* ali pa *kot uveljavljanje skritih slogovnih, ideoloških in podzavestnih struktur*. Vendar niti ideja ali ideologija, niti individualna psihofizična narava, niti določena doba in niti skrite slogovne, ideološke in podzavestne strukture — kar vse je v resnici sestavina umetnostnih besedil — ne pomenijo in ne predstavljajo umetniškosti umetnostnih besedil, vse to je namreč mogoče najti in z ustreznimi znanstvenimi metodami raziskovati tudi v neumetnostnih besedilih. Logični sklep je, da tudi čutno svetljenje ideje ni umetniškost umetnostnih besedil. Na tem mestu je treba nadaljevati misel z dobesedno navedenimi Pirjevčevimi besedami (1991: 35): */U/umetnost kot nekaj bivajočega, kot realno socialno duhovno dejstvo, ni umetniškost umetnine, ampak samo njen pogoj, tako rekoč njena materialna osnova, iz česar sledi, da je umetnost kot sinteza čutnega in idejnega že vnaprej mišljena kot bivajoče sredi drugega bivajočega*. Tako razmišljanje seveda jasneje osvetljuje tudi vlogo znanosti, ki se ukvarjajo z umetnostjo, torej vlogo tudi tistih znanosti, katerih predmet so umetnostna besedila. Očitno torej je, da je znanostim na umetnosti dostopno samo to, *po čemer so umetnine podobne vsemu drugemu bivajočemu, vsem drugim realnim duhovno socialnim pojavom in dejstvom* (Pirjavec, 1991: 35). Po tem predmetnem postane umetnost oziroma umetnostno besedilo predmet znanosti, to predmetno pa je lahko — kot smo videli — le pogoj umetniškosti. Največja napaka, ki se lahko dogodi in se v resnici tudi pogosto dogaja znanostim, ki raziskujejo umetnostna besedila, je, da to predmetno ne razumejo kot le pogoj umetniškosti, ampak da ga izenačujejo z umetniškostjo. Zato pomeni enačba *biti-umetnostno-delo = biti-predmet-znanosti* v resnici zanikovanje umetniškosti — ali s Pirjevčevimi besedami (1991: 35): *znanstveno raziskovanje se sprevrže v zanikovanje umetniškosti, tj. v konec umetnosti, brž ko ne ostane pri raziskovanju pogojev, marveč hoče eksplicirati implicitne ideje, individualno psihološke ter ekonomske socialne determinante, skrite stilistične, ideološke in druge podzavestne strukture kot pravo resnico umetnosti in umetnin*.

Kaj torej preostane znanostim, ki se ukvarjajo z umetnostnimi besedili, da ostanejo znanosti, ki ne »bršejo« resnice umetnostnih besedil? Ker je čutno svetljenje ideje oziroma sinteza čutnosti in ideje, ki jo Hegel pripisuje zgodovinski obliki umetnosti, samo materialni pogoj, ne pa umetniškost umetnostnih besedil, znanostim ni treba »razrušiti« čutne oblike, ki v umetnosti zakriva idejo, in to idejo eksplicirati. S Pirjevčevimi besedami (1991: 36) se je treba vprašati: *Kaj pa, če je ta nezmožnost ideje, da bi se zares čisto izrazila v umetnosti, njena bistvena lastnost? Kaj pa, če se v razliki med čisto, eksplicirano (op. T. S.) idejo in idejo, uresničeno v umetniškem delu, razkriva ideji sami prikrita njena lastna resnica?* Očitno torej je, da se resnica umetnosti in s tem umetnostnih besedil razkriva prav v razliki med idejo in umetnostjo, med idejo in čutnostjo, katere glavna in tudi edina sestavina v umetnostnih besedilih je prav jezik v vsej svoji celovitosti in v vseh svojih razsežnostih, v razliki med umetnostnim delom kot predmetom in umetnostnim delom kot delom, ki je. Zato znanosti, ki raziskujejo umetnostna besedila, *ne smejo ukinjati te temeljne razlike, kajti to bi pomenilo prikrivati resnico umetnostnih besedil* (Pirjavec, 1991: 36).

5 Iz vsega povedanega je zdaj mogoče morda nekoliko jasneje uzreti in tudi morda razumeti paradoks, ki se dogaja v jezikoslovju in ki bi ga lahko izrazili v obliki vprašanja:

Zakaj jezikoslovje razmeroma uspešno in rado raziskuje neumetnostna, torej na tak ali drugačen način uporabna besedila, pri katerih sta njihova ideja in njihov namen tako jasna in pri katerih se njihovega jezikovnega oblikovanja običajno najmanj zavedamo, s težavo pa umetnostna, pri katerih sta ideja in namen tako neoprijemljiva, zavedanje jezikovne oblikovanosti pa tako veliko?

5.1 Na podlagi dosedanjega razmišljanja je mogoče reči, da se raziskovanje uporabnih oziroma neumetnostnih besedil očitno giblje znotraj heglovskega razumevanja znanosti: uporabno oziroma neumetnostno besedilo je za znanost, konkretno za jezikoslovje, le njen *predmet*, pri čemer mora znanost implicitno, torej tisto, kar ni dovolj razvidno v besedilih, s svojimi metodami čim bolj eksplicirati. Pa vendar moramo priznati, da tudi za tovrstna besedila velja, da najprej *so*, da torej najprej *obstajajo*, in to v vsej svoji celovitosti in v vseh svojih razsežnostih. To seveda najprej pomeni, da se *tudi* pri neumetnostnih besedilih vzpostavlja neukinljiva razlika med *biti-neumetnostno-besedilo* in, ko postane plen različnih znanstvenih metod, *biti-predmet-znanosti*. *Biti-neumetnostno-besedilo* torej nikakor ni isto kot *biti-predmet-znanosti*, zlasti pa ni isto kot *biti-predmet-točno določene ali točno določenih znanstvenih metod*. To seveda tudi pomeni, da nobena znanstvena metoda ni ekskluzivna oziroma večvredna metoda, ampak ima nujno omejeno vrednost. Hkrati to tudi pomeni, da je mogoče ustvarjati vedno nove znanstvene metode, katerim bodo dostopne tudi tiste razsežnosti neumetnostnih besedil, ki jih do sedaj znane metode niso mogle zajeti. Pri tem pa nikoli ne smemo pozabiti, da nobena znanstvena metoda — pa tudi skupek vseh znanstvenih metod — ne bo mogla ukiniti razlike, ki obstaja med konkretnim neumetnostnim besedilom in tem neumetnostnim besedilom kot predmetom znanstvenega preučevanja.

5.2 Tako razmišljanje seveda sili jezikoslovce, da skušajo odgovarjati na sledeče vprašanje: Ali bi torej ne bilo treba neumetnostna besedila brati, raziskovati in o njih razmišljati tudi skozi zorni kot umetnostnih besedil? Heidegger (1995: 26) je v predavanju *Govorica* izrekel naslednjo misel: *Pristno pesništvo ni nikoli zgolj višji način / .../ vsakdanje govorice. Prav narobe: vsakdanje govorjenje je pozabljen in zato obrabljen pesem, iz katere komaj še odzvanja klicanje*. Vendar klicanje — čeprav šibko — odzvanja iz vsakdanje govorice. V *Poti do govorice* je o govorjenih besedilih — velja pa seveda tudi za zapisana besedila —, ki sicer niso umetnostna in v katerih skušamo z vso jezikovno občutljivostjo izraziti svoje razmerje do neke predmetnosti oziroma resničnosti, zapisal tudi naslednje (Heidegger, 1995: 273, 274): *Poved (pri Heideggru to seveda ni jezikoslovni izraz, op. T. S.) je kazanje. V vsem, kar nas nagovarja, kar nas zadeva kot ogovorjeno in govorjeno, kar se nam prigovarja, kar kot negovorjeno čaka na nas, a tudi v govorjenju, ki ga sami izvršimo, vlada kazanje, ki pušča prisotno, da se prikaže, in odsotno, da odsije. Poved nikakor ni naknadni jezikovni izraz prikazujočega se, ampak vse sijanje in zbledenje počiva v kažoči povedi. Poved sprosti prisotno v njegovo vsakokratno prisostvovanje, odsotno razprosti v njegovo vsakokratno odsostvovanje*.

5.3 Posebej moramo biti pozorni na Heideggrovo misel, da v *govorjenju vlada kazanje, ki pušča prisotno, da se prikaže, in odsotno, da odsije*. Iz vsega do sedaj povedanega je jasno, da je to značilno predvsem za umetnostna besedila, v katerih v posebni luči sije bit oziroma je bivajočega, očitno pa je — če seveda sledimo Heideggrovi misli in našim izkušnjam —, da to velja tudi za skrbneje oblikovana neumetnostna besedila. Vprašanje torej je, kako razumeti pojem jezikovne oblikovanosti, ki jo v svojih razpravah pogosto uporablja Breda Pogorelec (1977: 291, 301). V tem prispevku si bomo pri pojasnitvi tega pojma pomagali s knjigo Hansa-Petra Bayerdörferja *Poetik als sprachtheoretisches Problem*. V njej Bayerdörfer razpravlja sicer o teoretičnem pojmu razvidnosti jezika, ki pa je izredno podoben, če že ne sinonimen pojmu jezikovne oblikovanosti.

Čprav po Bayerdörferju obstajajo različne oblike razvidnosti jezika, je za nas predvsem pomembno, kako se razvidnost kaže v retoričnih in umetnostnih besedilih.

V retoričnih besedilih je jezik sicer zelo razviden, ostane pa podrejen nečemu zunanjemu, namreč cilju prepričevanja, kar pomeni, da je jezik instrumentaliziran. Retorično besedilo je zato mogoče razumeti kot *ekstrovertirani* jezikovni dogodek. (Bayerdörfer (1967: 103) retorični jezikovni položaj razloži strukturalistično: *Razmerje med langue in parole se razkriva le z ene strani. Langue se namreč kaže le kot instrumentalni medij parole.*) V teoretični literaturi o učinkovanju retoričnih besedil zasledimo tudi nekoliko drugačna spoznanja: sporočilo oziroma glavna misel retoričnih besedil je najbolj prepričevalno oziroma prepričevalna takrat, kadar se (zlasti) poslušalci (racionalno) ne zavedajo jezikovnega oblikovanja — kar je seveda posledica načrtnega jezikovnega oblikovanja. (Najmanj se zavedamo jezika v neoblikovanih (neretoričnih) besedilih (pogosto bi to bilo celo moteče), v katerih je sporočevalni namen dosežen z že avtomatiziranimi zgradbenimi vzorci in avtomatiziranimi besednimi zvezami. Najbolj značilen zgled so mali oglasi.)

V umetnostnih besedilih pa postane razvidna tako *funkcionalna* — lahko bi rekli tudi instrumentalna — kot tudi *oblikujoča* razsežnost jezikovnega pomenjanja — ali v strukturalistični terminologiji, v umetnostnih besedilih postane razvidno dialektično razmerje med langue in parole. Pomenska struktura torej ni le podrejena taki ali drugačni ideji, takemu ali drugačnemu predmetu oziroma — z eno besedo — pomenu sporočila, marveč jo je treba razumeti tudi kot strukturo, ki ta pomen aktivno oblikuje oziroma ustvarja (Bayerdörfer, 1967: 104). Ali drugače — v umetnostnih besedilih jezik ne razkriva samo svojo instrumentalno naravo, ampak tudi sebe v vseh svojih razsežnostih. Obe ti razsežnosti tako učinkujeta razvidno in na izrazito razviden način razločeno, hkrati pa ju bralec doživlja bolj ali manj hkrati. Pri tem je posebej pomembna Bayerdörferjeva misel (1967: 107), da razvidnost jezika v umetnostnih besedilih, pa tudi v bolj pozorno in pretanjeno oblikovanih neumetnostnih besedilih (kot je soditi iz nekaterih njegovih navedb) ne pomeni razvidnosti nekakšnega ahistoričnega »bistva jezika«, saj se jezik v njem razkriva kot zgodovinski jezik, ki uresničuje zgodovinsko določene vsebine in oblike ter implicira zgodovinsko jezikovno zavest. To seveda pomeni, da konkretnih umetnostnih besedil ni mogoče dojemati v »praznem« času in »praznem« prostoru, ampak vedno tudi ob zavedanju številnih konkretnih neumetnostnih besedil. Umetnostna besedila in neumetnostna besedila zato sestavljajo neločljivo povezan skupni zgodovinski besedilni svet piscev in bralcev ter govorcev in poslušalcev, kar morata upoštevati tako raziskovanje slovenskega jezika kot raziskovanje slovenske književnosti.

V luči vsega razmišljanja v pričujočem članku pa je posebno pomembno tudi Bayerdörferjevo spoznanje, da postaneta v umetnostnih besedilih razvidni tako *funkcionalna* oziroma *instrumentalna* kot tudi *oblikujoča* razsežnost jezikovnega pomenjanja — ali drugače povedano, pomenska struktura ni le podrejena taki ali drugačni ideji, ampak je to tudi struktura, ki to idejo aktivno ustvarja. Razvidna razločitev na instrumentalno in oblikujočo razsežnost v umetnostnih in oblikovanih neumetnostnih besedilih tako poslušalcu ali bralcu v bistvu razkriva, da ideja v takih besedilih *obstaja* pravzaprav »po milosti« zgodovinskosti jezika. Na tem mestu velja problem osvetliti tudi z izkušnjo bivanjske polnosti, ki jo imamo pri branju takih besedil. Našo pozornost ne priteguje več le »gola« ideja, ki predstavlja *funkcionalno* razsežnost jezikovnega pomenjanja, ampak celotno besedilo v vseh svojih razsežnostih. Na kratko in morda nekoliko nejasno: »pomenjati« začnejo bolj ali manj in z različno močjo vse jezikovne prvine, ki *oblikujejo* besedilo. Posledica je, da ideja nima več absolutne vrednosti, ampak le še relativno in omejeno — ali če navedemo Romana Jakobsona (1989: 178), */p/revlada poetske funkcije nad referencialno ne zabriše reference, naredi jo le dvoumno*. Prav to pa je bilo tudi Pirjevčevo spoznanje.

5.4 Zadnje vprašanje, ki se ga moramo dotakniti pri našem razmišljanju, je: Kaj je pravzaprav tisto, ki povzroča jezikovno razvidnost — oziroma drugače, kaj je tisto, ki preprečuje, da bi se

funkcionalna oziroma *instrumentalna* in *oblikujoča* razsežnost jezikovnega pomenjanja zlihi ter da bi prevladala samo *funkcionalna*? Že dolgo je jasno, da je to mogoče doseči le s takimi jezikovnimi sredstvi in postopki, ki odstopajo od ustaljene in privajene rabe v knjižnem jeziku in ki zato načnejo ali porušijo, v vsakem primeru pa deavtomatizirajo že ustaljena pričakovanja. Pri tem ne smemo spregledati, da jezikovna deavtomatizacija pomeni konec koncev tudi miselno deavtomatizacijo — kar z nekoliko drugačnega zornega kota pojasnjuje zapisano misel o relativizaciji ideje (ki jo je treba razumeti v dovolj širokem pomenu) v umetnostnih in oblikovanih neumetnostnih besedilih (na tem mestu se ne morem spuščati v razpravljanje, ali lahko oblikovano neumetnostno besedilo preprosto enačimo z retoričnim neumetnostnim besedilom ali pa tega ne smemo storiti).

6 Čas je, da članek počasi pripeljemo h koncu, kar pa ne pomeni, da tudi razmišljanje o samem problemu, o katerem je treba reči vsaj še nekaj besed. Moderna jezikoslovna znanost je vsaj od Jakobsonove razprave o lingvistiki in poetiki začela močno širiti območje predmetnega v besedilih, in sicer tako v umetnostnih kot neumetnostnih. V ospredje je namreč stopila zavest, da se v besedilih *hkrati* pojavlja več funkcij, ki so med seboj v hierarhičnem razmerju, kar pomeni, da ena od njih v večji ali manjši meri prevladuje. Jakobson je tako razlikoval referencialno, emotivno, konativno, fatično, metajezikovno in poetsko funkcijo, ki jo opredeljuje naravnost k jeziku sporočila samega in ki jo lahko na neki način povezujemo z Bayerdörferjevim pojmom razvidnosti (Jakobson, 1989: 159, 160). Za nas je pomembno, da je predmet znanstvenega preučevanja postala tudi poetska funkcija, ki ni omejena samo na umetnostna besedila, za slovensko jezikoslovje, ki še zdaleč ni izčrpalo predmetnega v besedilih, pa je še pomembnejša misel, ki smo jo skušali razvijati v članku in ki jo je Jakobson (1989: 159) izrazil z naslednjimi besedami: */L/ingvistična analiza poetske funkcije /mora/ preseči meje poezije, na drugi strani pa se lingvistična študija poezije ne sme omejiti na poetsko funkcijo*. Slovenska jezikoslovna znanost je v tem trenutku namreč morda preveč usmerjena v raziskovanje predvsem referencialne funkcije in različnih jezikovnih vzorcev, ki to funkcijo oblikujejo, in sicer skoraj izključno le v neumetnostnih besedilih. Ti vzorci pa že po svoji naravi učinkujejo predvsem kot jezikovni avtomatizmi. Zato potiskanje poetske funkcije, ki zagotavlja razvidnost jezikovne oblikovanosti besedila v vseh svojih razsežnostih, v določeni meri pa tudi drugih, nerefereencialnih funkcij na obrobje znanstvenega zanimanja pomeni, da je tako razumljena znanost že v primerjavi z Jakobsonovim razumevanjem jezikoslovja reducirana znanost. Spoznanja take reducirane znanosti o jeziku pa so nujno omejena in pomenijo za vsako jezikovno skupnost posebno nevarnost: razmeroma hitro lahko postanejo normativna — zgled je na primer razširjeno poenotujoče lektoriranje besedil, ki na žalost preveč pogosto ne upošteva izraznosti besednega oblikovanja piscev.

Naloga slovenskega jezikoslovja zato je, da z modernimi znanstvenimi metodami vedno bolj širi tisto predmetno tako v umetnostnih kot neumetnostnih besedilih, ki je znanosti lahko dostopno in dosegljivo, pri čemer se mora jezikoslovje zavedati, da je vsako besedilo, umetnostno pa še posebej, v svoji eksistenci več kot le predmet znanosti. To razliko mora jezikoslovje — če hoče biti zvesto besedilom — resno upoštevati, čeprav je ni mogoče opisati na način eksaktnih disciplin. Hkrati pa jezikoslovje nikakor ne sme pozabiti na različne postopke zaznamovanosti, kajti šele ti omogočajo, da zasije jezik v vsej svoji zgodovinskosti. S tega stališča se razkrije raziskovanje zgodovine slovenskih knjižnih besedil kot ena najbolj temeljnih nalog slovenskega jezikoslovja, elektronska zbirka oziroma korpus slovenskih knjižnih besedil (t. i. FIDA) pa nepogrešljiv pripomoček.

Literatura

- Bayerdörfer, Hans-Peter (1967). *Poetik als sprachtheoretisches Problem*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Hegel, Georg Vilhelm Fridrih (1970). *Estetika*. Beograd: Kultura.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1998). *Fenomenologija duha*. Ljubljana: Analecta.
- Heidegger, Martin (1995). *Na poti do govovice*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Jakobson, Roman (1989). *Lingvistični in drugi spisi*. *Studia humanitatis*. Ljubljana: ŠKUC, Filozofska fakulteta.
- Mukaržovski, Jan (1986). *Struktura pesničkog jezika*. R. Jakobson, N. Trubeckij, V. Matezijus; B. Havranek, P. Bogatirjov, N. Durnovo, J. Mukaržovski i P. Savicki. *Teze Praškog lingvističkog kružoka*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Pirjevec, Dušan (1991). *Filozofija in umetnost in drugi spisi*. Ljubljana: Aleph, LDS.
- Pogorelec, Breda (1977). *O dveh značilnostih Cankarjevega sloga*. V: *Simpozij o Ivanu Cankarju*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Searle, John R. (1975). *Logični status fikcijskega diskurza (143–155)*. V: *Aleš Pogačnik (urednik) (1995). Sodobna literarna teorija*. Zbornik. Knjižna zbirka *Temeljna dela*. Ljubljana: Krtina.

Tomaz Sajovic

UDK 81'42:82.0

SUMMARY

LITERARY TEXT AND LINGUISTICS

The article discusses the reserved and hesitant attitude of linguistics towards literary texts and literary language, which has a negative consequence also in their attitude towards non-literary texts. Building on the work of J. R. Searle, J. Mukarovsky, R. Jakobson, H.-P. Bayerdörfer, B. Pogorelec, as well as that of D. Pirjevec, G. W. F. Hegel, and M. Heidegger, the author concludes that the main objective of Slovene linguistics is to expand, using modern scientific methods, the field of research — both in literary and non-literary texts — bearing in mind that its existence every text, and a literary one in particular,

is more than just an object of research. This idiosyncrasy has to be taken seriously, if linguistics is to be loyal to texts, even though it cannot be described in the manner of exact scientific disciplines. At the same time, linguistics must not forget various procedures used to achieve markedness, which give language its historical dimensions. In this sense, studies of the history of Slovene literary texts turn out to be one of the fundamental tasks of Slovene linguistics, and the computerized corpus of Slovene literary texts (the FIDA corpus) an indispensable tool in this work.

Darinka Soban

UDK 821.163.6.03 Prešeren F.=113.6

Ljubljana

Nekaj Prešernovih pesmi v švedskem prevodu Alfreda Jensena iz leta 1895

»Prešeren v švedščini!«

Klicaj v naslovu je odseval presenečenje avtorja, dvajsetletnega Vladimirja Levca (1877–1904), ob novici, ki jo je leta 1897 sporočal v *Ljubljanski zvon*.¹ Kot študent pravne zgodovine na dunajski in graški univerzi (doktoriral je leta 1901) je V. Levec preučeval na podlagi katastrskih podatkov kolonizacijsko zgodovino Dravskega polja.² Kot pove v uvodu, je leta 1897 »po čudnem naključju dobil v roke odtisk iz švedskih novin *Nordisk tidskrift* 1895«,³ na straneh 595–610 z esejem švedskega pisatelja Alfreda Jensena »Prešern, slovenernas nationalskald«. Ker Levec ni znal švedskega jezika, se je s pomočjo nemškega vsaj delno seznanil z vsebino in jo kratko povzel: Jensen omenja naše reformacijske pisatelje in razvoj literature do Prešerna; sledita življenjepis in estetskokritična ocena pesnika, pri tem pa »so vpleteni, kot npr. pri Samhaberju, posamezni prevodi Prešernovih pozij«. Levec je naštel naslove prevedenih pesmi, dodal tri Jensenove prevode in končal spis z željo, da kdo, »ki je zmožen švedščine, poda obširnejše poročilo o zanimivem essayju«.

To je najbrž prva najava Jensenovega eseja o Prešernu v slovenskem tisku. A. Jensen se je leta 1896 kot vojni dopisnik na povratku iz Grčije in s Krete za mesec dni ustavil v Celju, kjer se je seznanjal z bojem slovenskih intelektualcev za uvedbo šolskega pouka v slovenščini. Ob enigmi »čudnega naključja« lahko domnevamo, da je Levec v času, ko se je po stroki ukvarjal s pravnozgodovinsko temo v celjskih katastrih, v družbi celjskih narodnjakov naletel še na ljubiteljsko temo — Jensenov esej o Prešernu.

Natanko 100 let po V. Levcu, leta 1997, se je naključje ponovilo v okviru Slovensko-švedskega društva v Ljubljani:⁴ Jensenovo delo o Prešernu je ponovno prišlo v ljubiteljske, tokrat moje roke.⁵

¹ Levec V. (1897). Prešeren v švedščini! LZ 17. Str. 246–8.

² Enciklopedija Slovenije 6 (1992). Str. 158.

³ *Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri*: leta 1878 ustanovljena revija za znanost, umetnost in industrijo (brez teologije in politike) za vse nordijske države; izdajateljica knjižna založba P.A. Norstedt & Söners, Stockholm.

⁴ Slovensko-švedsko društvo, ustanovljeno 1994. Ljubljana, Pražakova 4/II, c/o Kompas Turizem, Predsednik J. Pergar.

⁵ Rokopisu so dodane tri priloge iz arhiva Slovensko-švedskega društva iz leta 1997. V njih so tri iz Švedske poslane kopije z ustreznimi, še ne objavljenimi slovenskimi prevodi, uporabnimi kot dodatno študijsko gradivo. Slovenski del priloge 1, ki podaja prevod vsega Jensenovega eseja o Prešernu, pa je II. del in jedro besedila za objavo.

Prešern, Slovenernas nationalskald. (1895). En litteratur-historisk studie af Alfred Jensen. *Nordisk tidskrift*, s. 595–610. (Kopija iz Arhiva Kraljevske biblioteke v Stockholmu).

Prešeren, slovenski narodni pesnik. Literarno-zgodovinska študija Alfreda Jensena.

V celoti sem ga še isto leto prevedla iz švedskega v slovenski jezik. Prevod predstavlja jedro tega zapisa in skupaj z originalom snov za prešernoslovje.

Vse se je začelo pri iskanju sledov o pozabljenih stikih med Švedsko in Slovenijo v preteklosti. Majda Emila Kobal, tajnica Slovensko-švedskega društva, je sprožila misel o iskanju kulturnih vezi med deželama in tudi poiskala večino snovi: na Inštitutu za germanistiko FF, v Rokopisnem in Bibliografskem oddelku NUK-a, na Inštitutu za slovensko književnost SAZU, v Slovenski knjižnici, pri Slovenski izseljenski matici, na Društvu slovenskih pisateljev. V povezavi s pravnujkinjo A. Jensena Karin Thoren, poročeno Hribar, je iz Stockholma dobila podatke in publikacije iz rodbinske zapuščine in tudi kopijo švedskega eseja o Prešernu iz Kraljevske biblioteke (Kungliga Bibliotek) v Stockholmu. Zbrana snov je bila s sodelovanjem nekaterih članov Slovensko-švedskega društva prikazana na dveh razstavah: maja 1997 na Univerzi v Ljubljani, marca 1998 pa s sodelovanjem NUK-a v njihovi razstavnici dvorani.

Široko osnovo sta neumorni zbirateljci nudili dve razpravi prve lektorice švedskega jezika na Univerzi v Ljubljani Lene Holmqvist o pesnikih C. Snoilskem⁶ in A. Jensenu.^{7 8} Po teh virih je v glavnem tudi predstavljen A. Jensen.

Alfred Jensen (1859–1921)

Rodil se je v severni švedski deželi Hälsingland materi domnevno poljskega rodu in očetu, ki je kot geometer delal v Rusiji. Med bivanjem pri očetu se je Jensen zgodaj seznanil s slovanskim svetom in ruskim jezikom. Po nedokončanem študiju prava v Uppsali se je leta 1884 začasnolotil novinarstva. Študiral je večino slovanskih jezikov: ob ruskem še poljski, češki, slovaški, srbski, hrvaški, bolgarski, slovenski jezik; nekatere je tudi govoril in pisal. Popotoval je po slovanskih deželah, jih vsestransko opisoval in prevajal književnost. Kot štipendist Švedske akademije je leta 1895 prepotoval slovanske dežele ob črti Berlin-Dunaj-Beograd-Odesa-Kijev. Na poti je preživel nekaj tednov v Sloveniji in se seznanjal z zgodovino, jezikom, književnostjo in razmerami pod avstrijsko nadvlado. Znano je njegovo dunajsko poznanstvo z Anastazijem Grünom; v eseju s prevodi Prešernovih pesmi je Jensen izbral za motto stavek tega nekdanjega Prešernovega dunajskega učenca.

Leta 1898 je Jensen na Dunaju prvič bral nemške prevode pesmi Antona Aškercera (1856–1912); istega leta, ko je Aškerc tudi prenehal duhovnikovati in je postal mestni arhivar v Ljubljani, sta se tukaj prvič srečala. V pogostem dopisovanju⁹ se je stkalo plodno prijateljstvo dveh svobodomislecev in panslavistov, ki je trajalo do Aškercčeve smrti. Jensenova pisma so napisana v nemščini, nekatera deloma v ruščini in slovenščini; Aškercčeva so večinoma slovenska, z ruskimi in nemškimi pojasnili. Množile so se tudi obojestranske publikacije v periodiki, pri nas v Ljubljanskem zvonu. Aškerc je prijatelja obveščal o domačem literarnem dogajanju, tako npr. tudi o požigu *Erotike* Ivana Cankarja (1876–1918), nakar je Jensen prevedel dve Cankarjevi pesmi. Največ pa je prevajal Aškercera; bojevita antiklerikalna odločnost in slovanski zanos Aškercera sta bila veliko bližja Jensenovi naravnosti in panslavizmu kot pa mehka Prešernova lirika. Leta 1901 je Jensen izdal v Stockholmu prevod 25 Aškercčevih balad, *Slovenska ballader*. Delo je posvetil slavnemu švedskemu liriku Carlu Snoilskemu (1841–1903) ob 60-letnici. Snoilsky je v iskanju slovenskih prednikov došel v 16. stoletju do ljubljanskega luteranskega predikanta Johana Znojilška, ki si je med krvavo protireformacijo rešil življenje z begom iz Ljubljane daleč na tuje.

⁶ Petrič (Holmqvist) Lena (1979). Carl Snoilsky och Slovenien. Acta neophilologica 11. FF Univerze Ljubljana. Str. 3–13.

⁷ Petrič Lena (1980). Alfred Jensen och Slovenien. Acta neophil. 13, FF Univerze Ljubljana. Str. 61–8.

⁸ Petrič Lena (1982). Nadalj. Acta neophil. 15. Str. 113–41.

⁹ Moravec D. (1997). Aškercčeva lastna podoba v pisemskih sporočilih. Sodobnost 10. Str. 792–800.

V dopisovanju z Jensenom, ki je polno Aškerca, je Prešeren bolj redko omenjan: Aškerc je 27. 9. 1898 Jensenu poročal, da mu pošilja zgoraj omenjeni Levčev članek; Jensen je 20. 11. 1900 prosil za kopijo svojega prispevka v Prešernov album, »Prešeren med Švedi«,¹⁰ ki ga je Aškerc v slovenskem prevodu (priredbi?) priobčil v LZ; v pismu 4. 7. 1901 je naznanil Aškerc, da pošilja Schwentner Jensenu Prešerna v novi izdaji. Sledila je Jensenova hvala: 'Die Prešern-Edition ist herrlich!'.¹¹

Jensen je bil plodovit književnik. Izdal je dve lastni pesniški zbirki. Zelo odmevni sta bili potopisni deli: *Slavia* iz let 1896 do 1897¹² in *Habsburg* — spomini in študije iz Avstro-ogrske (1899).¹³ Na slovanofila je naredilo vtis tedanje številčno razmerje Germanov in Slovanov — 112.800.000 : 112.300.000. Ime Slovan je Jensen izvajal iz besede 'slovo = beseda'. Pri Slovanih razvite številne jezike in dialekte je ocenjeval kot zelo zanimive za filologe, vendar brez politično-kulturnih prednosti za slovanske narode, ki v težnji po samostojnosti preveč poudarjajo te jezikovne razlike. Tako je menil: »Ločitev Slovencev od Hrvatov je bila v literarnem pogledu komajda potrebna, jezikovno emancipacijo Slovakov proti mogočnim Čehom pa moram oceniti kot težko politično napako.« Jensen se je med popotovanjem kot luteran močno čudil našim samostanom in številnim božjepotnim cerkvam na izbrano lepih naravnih točkah, dokazu moči in bogastva katoliške Cerkve. V delu *Habsburg* je Jensen posvetil strani od 243 do 249 slovenski Štajerski. Omenja leta 1810 v Gradcu ustanovljeno *Societas slovenica* in dve leti pozneje katedro za slovenski jezik, potem Slomškovo *Družbo sv. Mohorja* v Celovcu, dva pesnika rojaka, Aškerca in Gregorčiča, oba od Cerkve preganjana duhovnika in Narodni dom v Celju, žarišču slovensko-nemškega boja.

Kot največji švedski poznavalec slovanskih jezikov in književnosti je postal Jensen leta 1901 član Švedske akademije in v porojenem Nobelovem inštitutu prvi tajnik slovanske knjižnice ter poročevalec za vse slovanske književnosti. Na tem položaju je pripravil snov za nominacijo A. Aškerc za Nobelovo nagrado iz književnosti. (O tem sem nekoč v 80. letih poslušala referat Lene Holmqvist na sestanku DSKP v Ljubljani, kjer mogoče še hranijo zapisek.) Uppsalska univerza je leta 1910 podelila Jensenu častni doktorat in naziv vseučiliškega profesorja.

Jensen se vrača k Prešernu leta 1920 v delu *Slovanska kultura in književnost v devetnajstem stoletju*,¹⁴ odkoder povzemam: »Stvarnik slovenskega leposlovja v modernem smislu je Franc Prešeren (1800–1849), pristen lirik in izreden umetnik verza. Imel pa je premehak značaj, da bi lahko postal bojevit pesnik, kakršnega so Slovenci potrebovali, in zaradi številnih neprilik je zgodaj omagal. Njegov narodni ep v oktavni rimi, »Krst pri Savici«, z motivom vdora krščanstva na Kranjsko (po slovenskem zgodovinarju Valvasorju), vsebuje lepe opise narave ob Blejskem jezeru in prisrčna razmišljanja, znatno pa mu manjka epskega zanosa. Toda kot pesnik sonetov je Prešeren v svoji domovini nenadkriljiv.«

Leta 1920 je Vojeslav Mole v Ljubljanskem zvonu priobčil prevod dveh Jensenovih člankov iz švedskega tiska.¹⁵ V prvem članku »Slovani po vojni« je Jensen poznavalsko in kritično spregovoril

¹⁰ Jensen A. (1900). Prešeren med Švedi. LZ 20, str. 845.

¹¹ Urednik te zbirke Luka Pintar (1857–1915) je bil od 1898 skriptor, od 1909 pa direktor Študijske knjižnice v Ljubljani. Preučeval je Prešernovo literarno zapuščino. *Poezije doktorja Franceta Prešerna* so izšle leta 1900 v založbi Kleinmayr & Bamberg, tisk Schwentner: poleg navadne še v lepše opremljeni izdaji. — Njegov vnuk dr. Luka Pintar mi je te dni omenil pripoved očeta (dr. Ivana Pintarja, ustanovitelja Instituta za zgodovino medicine MF v Lj.), da je ded v Ljubljani spoznal in 'vodil okrog' nekega 'norveškega' literata. Rodbina ne hrani zapisa — mogoče pa kaj o stiku z Jensenom hranijo v Pintarjevi zapuščini v NUK-u.

¹² Jensen A. (1897). *Slavia. Kulturbilder. Från Donau till Adria och Bosporen. Vid Saves stränder. Bonniers*. Kopija str. 12–19 originala.

Jensen A. *Slavia. Kulturne slike*. Od Donave k Adriji in Bosporju. Na bregovih Save.

¹³ Jensen A. (1899). *Habsburg. Några minnen och studier från Österrike-Ungern*. Stockholm, Bonniers.

¹⁴ Jensen A. (1920). *Slavisk kultur och litteratur under nittonde århundradet*. 1920. Stockholm, Norstedts. Kopija str. 126–9 originala.

Slovanska kultura in literatura v devetnajstem stoletju. (Vsi prevodi: Darinka Soban, 1997.)

¹⁵ Mole V. (1920). Dva članka Alfreda Jensena. LZ 40. Str. 572–5 in 637–9.

o oblikovanju povojnih slovanskih držav; ob sedanjih razmerah na koncu 20. stoletja se stari članek ponekod bere kar kot jasnoviden Jensenov pogled v prihodnost. Resignirano zveni zaključni stavek nekoč gorečega panslavista: »Evropi se res ni treba bati 'panslavističnega' strahu. Za to poskrbijo že Slovani sami z razcepljenostjo in znanim pomanjkanjem odločne edinosti.« — V drugem članku »Ali naš čas nima dovolj literarne produktivne sile« je zaznaven premik v Jensenovem odnosu do politične in socialne angažiranosti v literarnih delih, ki jo je prej, tudi v graji Prešernovega »Krst« in hvali Aškerca, vneto zagovarjal. »Tendenciozna literatura«, pravi Jensen v tem članku, »postaja dolgočasna in vodi k literarni onemoglosti. V velikem pesniškem delu pa za vrsticami zmeraj čutimo utripati veliko človeško srce in razumemo, da je pisatelj otrok časa, spojen z družbo in dobo, ki ji pripada.«

Sredi dela in iskanj novega utripa v Evropi, ki je vstajala iz kaosa svetovne vojne, je leta 1921 Alfred Jensen nenadno umrl, zadet od kapi na poti z Dunaja proti jugu.

*

Prešeren, narodni pesnik Slovencev*

Literarno-zgodovinska študija (1895)

»Er war mein Lehrer einst!«

Anastasiu Grün

Če ne štejemo polabskih ali srbskih rodov v zgornji in spodnji Lužiški pokrajini, za katere bi komaj lahko rekli, da imajo umetniško književnost v modernem smislu, kot tudi Slovakov v severni Madžarski, ni nobena veja slovanske jezikovne družine tako malo znana v evropski književnosti kot *slovenska*, tj. pripadajoča skupini Južnih Slovanov, ki zdaj poseljujejo skoraj vso Kranjsko, večji del Istre in precejšen del Koroške ter Štajerske kot tudi nekaj jezikovnih kolonij na Madžarskem in Hrvaškem. Vzrokov za razmeroma majhno vlogo, ki so jo Slovenci imeli in jo imajo v slovanskem svetu, ne gre iskati samo v maloštevilnosti prebivalstva (približno 1.300.000), ampak tudi v izoliranosti in razpršitvi med avstrijskimi Alpami ter v vrivanju nemškega ljudskega elementa na severu in zahodu ter italijanskega na južnih obalah. Predvsem pa so bili zgodovinski dogodki tisti, ki so bistveno vplivali na počasen, nenadno prekinjen in potem le s težavo spet vzpostavljen razvoj slovenske književnosti.

Vprašanje izvora Slovencev je seveda povezano z najstarejšo zgodovino slovenskega rodu, o čemer so na voljo skrajno maloštevilne in nezanesljive domneve. Po novejši teoriji — ki je osnovana na jezikoslovnih raziskavah, da so se Slovani naselili v Evropi hkrati z ostalimi indoevropskimi narodi (torej ne poznejša selitev iz Azije poleg Hunov in Avarov) — lahko po zgodovinskem pričevanju iščemo sledi Slovanov pri Črnem morju in Donavi do petega stoletja n. št.; prav verjetno so Slovani sledili Atilovi armadi na poti iz Theissa v Italijo; in prihod Slovencev v Panonijo in Noricum bi časovno sovpadel z vdorom Avarov med Langobarde, t. j. nekaj po sredi 6. stoletja. En del se je

* Opombe Alfreda Jensa

pomešal med Vlahe, en del se je širil južno ob Donavi (Srbi in Bolgari), en del pa je bil jedro slovenskega rodu v dolinah Save in Drave.

Že ob koncu 7. stoletja se je pričelo misijonsko delovanje med Slovenci, tako z italijanske kot nemške strani, in v 10. stoletju je postala katoliška cerkev v deželi vsemogočna. S tem pa je bilo tudi konec slovenske narodne svobode, tako da se prava državna tvorba nikoli ni mogla razviti; Koroška in Kranjska sta se najprej priključili Bavarski, nato sta prešli pod habsburško monarhijo — s kratko prekinitvijo, ki je nastopila v začetku 19. stoletja, ko je Napoleon poskušal, da bi po svoji zamisli spremenil zemljevid Evrope.

Vendar ima slovenski jezik, ki med južnoslovanskimi zavzema posebno mesto (t. i. *kajkavščina*), zelo star rodovnik; mogoče največji slovanski jezikoslovec *Miklošič*, ki je bil sam po rodu Slovenec, si je zelo prizadeval, da bi dokazal izvirnost slovenskega jezika, in je enačil besedo 'slovenski' v splošnojužnoslovanski. Slovenski jezik se je pisal že v 10. stoletju v glagolici in cirilici, iz 11. stoletja so ohranjeni znameniti jezikovni spomeniki v književnosti.

Ta fragmentarna književnost pa ni imela nobenega praktičnega pomena za nadaljnji razvoj. Do narodnega prebujenja je prišlo šele po zaslugi nemške *reformacije*, ki so jo slovenski duhovniki prinesli iz Würtemberga. *Primož Trubar* (1508–1586) je postavil temelje s prevodi svetega pisma, njegovo delo je nadaljeval 'slovenski Melanchton' *Jurij Dalmatin* (+ 1589), ki je kot predikant pri Juliani Katerjanerin (Kacerjanerci) izdal popoln prevod biblije (Wittenberg 1584). Istočasno je uredil *Bohorič* pisavo bohoričico, ki je veljala do leta 1844. Takrat je *Janez Bleiweis* uvedel t. i. '*gajico*', imenovano po Hrvatju Ljudevitu Gaju, ki je po češkem vzoru reformiral 'ilirski' pravopis. Bleiweis je tudi znova uvedel pravilnejši izraz '*slovenski jezik*' namesto dotlej uporabljanega izraza '*kranjski jezik*'.

Toda katoliška cerkev je hitro izkoreninila protestantizem; s tem je bila ponovno upočasnjena tudi narodna književnost, nakar sta kot na Češkem sledili dve stoletji duhovnega zastoja. Šele ob koncu 18. stoletja, pod Jožefom II., je bilo čutiti nov premik v slovenskem umetniškem pesništvu in jezikoslovju. Mecenu baronu *Sigmundu Zoisu* gre čast, da je podpiral može kot *Kopitarja* in pesnika *Valentina Vodnika* (1758–1819). Vodnikovo domovinsko pesništvo in narodne pesmi so dale temelj resnični umetniški poeziji, čeprav je bila oblika še precej nerodna. Slovensko pesništvo se je razvilo šele s Prešernom, ki je bil prava pesniška narava in se še danes šteje za največjega pesnika slovenskega naroda. Ugotavljanje, koliko je taka ocena pravilna, je glavni namen tega življenjepisa in kritične ocene, ki jo osvetljujejo ustrezni poskusni prevodi.

*

Za študij Prešernovega življenja ni številnih virov in še kar jih je, puščajo veliko nedorečenega tako v pogledu oblike kot jasnosti. Na splošno so slovenski literarni zgodovinarji tako pretiravali v obzirnosti, da so kar obšli ali pa z nekakšnimi temnimi namigovanji odpravili važna dejstva iz Prešernovega življenja in značaja, poleg tega pa v slepem občudovanju njegovih nedvomno velikih pesniških zaslug v kritiki niso bili objektivni in utemeljujoči.¹

Franc Ksaverij Prešeren² se je rodil 3. decembra 1800 v mali vasi Vrba na Zgornjem Kranjskem blizu Blejskega jezera — bisera naravne lepote in zakladnice narodnih pesmi. Oče Šimun (sic) je bil kmet, gotovo ne reven, a ker je moral preživljati osem otrok, je šlo družini precej na tesno. Mati, sicer preprosta ženska, le ni bila čisto neizobražena; neki biograf posebej omenja, da je »dobro

¹ Kratak življenjepisa J. Stritarja (Dunaj 1866) skupaj z bežnim literarnim opisom je uvod v Prešernovo izdajo, ki je bila tiskana v Ljubljani 1866. — Slovenska revija »Ljubljanski zvon« (1881) prinaša veliko pomembnih detajlov prof. Levca, Toma Zupana in drugih. — Nasprotno pa je skoraj brez vsake vrednosti napihnjen panegirik, ki ga je z naslovom »Prešernovi zvoki« napisal v verzih in prozi Edward Samhaber (Ljubljana 1880). — Poleg tega je še nekaj nepomembnih podatkov v nemških in slovenskih časopisih.

² O tem, kakšna je pravilna pisava imena, je še več zmede kot okrog Shakespearovega imena. Stritar in še drugi uporabljajo obliko Preširen. Pesnik sam je pisal svoje ime Prešerin. Ime se dejansko izgovarja Prešern, kar je najbližje poznejši obliki.

govorila in pisala nemško«, kar je nedvomno precej nenavadno za kmetico tiste dobe. Ko je bil deček star sedem let, so ga že dali v ljudsko šolo v Ribnici, kjer se je priljubil soščolcem in učiteljem in tudi dobival šolska priznanja ter dobre ocene. Počitnice je preživel doma in ta čas otroštva — za vsakega človeka praviloma najsrečnejše obdobje — je bil tudi za Prešerna najboljša življenjska doba. V enem najlepših sonetov³ je Prešeren slavil dom svojega otroštva (O Vrba).

Ko je bil star 13 let, je prišel v Ljubljano (Laibach), kranjsko metropolo in literarno središče Slovencev z njeno staro gimnazijo, ki je s klasično vzgojo močno vplivala na nastajajoče pesnikovanje vedoljubnega mladeniča. Po končanem šolanju, ki ni minilo brez težav in nepravilnosti, je leta 1821 prišel na univerzo na Dunaju, kjer je izkoristil priložnost, da je kot učitelj v letih 1823–24 delal v von Klinckowströmmovem inštitutu. Tam je bil med učenci tudi mladi grof Anton von Auersperg, rojen v Ljubljani, ki se je precej pozneje z imenom Anastasius Grün uveljavil kot eden največjih pesnikov nemško-avstroogrške šole. To poznanstvo med učiteljem in učencem, med kranjskim kmečkim sinom in kranjskim dednim plemičem, je trajalo do Prešernove smrti in je zelo dobrodejno vplivalo na pesniško ustvarjalnost obeh. Prav tako se je Prešeren seznanil tudi s slavnim češkim pesnikom Čelakovskim in bil med poletnimi počitnicami vsaj enkrat gost v njegovem bohemskem domu; to poznanstvo je seveda spodbujalo Prešernovo zanimanje za slovansko narodno pesništvo.

27. marca 1828 je na Dunaju promoviral za doktorja prava s tezo: »Predmeti javne obrambe z vseh področij pravnih in političnih znanosti«; v letu zatem se je zaposlil na nekem oddelku državne uprave v Ljubljani. To službo je že leta 1831 zamenjal za nezahtevno mesto v odvetniški pisarni svojega dobrohotnega pokrovitelja dr. Chrobata. Dolgih 15 let je ostal v tej skromni službi. Vse njegove prošnje za samostojno advokaturu je vlada zavračala in obupano je vzdihnil: »Osivel bom, ne da bi se kdaj osamosvojil.« Šele leta 1846 je dobil privolitev za odvetniško prakso v mestecu Kranj, ki leži na pol poti med Ljubljano in Vrbo; takrat je bil že telesno izčrpan. Umril je zaradi vodenice 8. februarja 1849.

Pri njem, kot tudi v mnogih drugih primerih, je prišlo literarno priznanje prepozno. Šele ob novici o smrti so se ljudje zavedli, kaj pomeni izguba tega malega uradnika za slovensko književnost. Pogreb na pokopališču v Kranju se je spremenil v narodno žalovanje. Leta 1892 so postavili na grobu štirikoten spomenik iz rdečega marmorja; na zadnji strani je zlat venec z besedami: »Njemu, ki je v pesmi nesmrten, občudovalci in prijatelji.« Spredej je zlata lira z napisom:

»Ena se tebi je želja spolnila:
V zemlji domači da truplo leži.«⁴

Pozneje so mu postavili spomenik tudi ob Blejskem jezeru, ki ga je Prešeren poveščeval v svoji največji pesnitvi »Krst pri Savici«.

Naj je bil Prešeren v vsem svojem življenju še tako častivreden, vesten in delaven, pa lahko že vnaprej sodimo, da njegova zadržana bit in občutljiva narava nista bili primerni za pedantno uradniško pot in pravniško delo. To je že osnova razlage, zakaj ni uspel kot »mož v državi«. Drugo in veliko pomembnejšo razlago pa moramo iskati v takratnih razmerah.

³ O, Vrba! ljuftva fadershem, som gifvit mig barnafördens omedvetna lycka!
O, hade kunskapstörst ej kunnat rycka mitt däreifrån och ut i världen drivit!
Ej hade då dess ormtand sönderrivit all sällhet, som mitt hjärta ville trycka!
Ej tvifvel då mitt sinne kunnat stycka, och inre stormars lekboll jag ej blifvit!

Jad skulle funnit då — ack, huru gärna!
en trofast kvinnas arbetsamma händer —
en hemgift, saknad hos förmögen tärna.
Min farkost skulle plöjt vid lugna stränder,
och helge Markus" skulle vetat värna
från hagestorm min teg, mitt hus från bränder.

** Cerkev svetega Marka v Vrbi.

⁴ («Blott en önskan vardt dig uppfyllt:
att stoftet hvilat i hemjorden.»)

Čas v Avstriji pred letom 1948, ko Metternichov sistem še ni bil omajan, je bil zelo težko obdobje za duhovni razvoj in svobodo; vsaka literarna dejavnost, ki ni tekla po starih vladnih in cerkvenih tirih, je kaj hitro priklicala sum o »ateizmu« in »revolucionarnih namerah«. Tudi Prešeren se ni mogel izogniti temu nezaupanju, kljub pesmim, ki so v versko-političnem pogledu popolnoma nenevarne, in kljub osebno neoporečnemu obnašanju. Res je Prešeren med drugim prevedel Bürgerjevo »Leonoro« in Byronovo »Parizino«; ti deli pa je klerikalizem ožigosal kot »brezbožni« in »nenravni«. Takšno kritiko je cerkvena stran uporabila tudi v uradni obtožbi, kjer je med drugim zapisano:

»V delih doktorja Prešerna je veliko mest, ki žalijo dostojnost in so ušla pozornosti cenzorja Čopa, duhovništvo pa jih mora prepovedati — če ne preprosto sežgati. V splošnem se je fantazija tega pesnika, kljub dobrohotnim opozorilom, pregrešila proti morali na obžalovanja vreden način.«

Tudi narodnostni pomen Prešernovih stvaritev že zaradi slovenskega jezika razumljivo ni mogel biti v prid mlademu uradniku v času, ko so v višjih krogih hoteli omajati ali zanikati zavest obstoja avstrijskih Slovanov in so kar naprej predstavljali nemščino kot edini razviti jezik monarhije. Vendar Prešeren s svojo milo naravo nikakor ni bil sovražnik nemščine kot npr. Jurčič; načrt o veliki južnoslovanski zvezi se je Prešernu zdel utopičen in se je zato razšel z literarnim sopotnikom, Hrvatom Stankom Vrazom. V prijateljstvu z Anastazijem Grünom pa se je utrjevalo njegovo lastno mnenje o potrebi nemškega jezika kot kulturnega združevalnega sredstva in v enem svojih nemških sonetov pesnik sam omenja jezikovne razmere v slovenski deželi:

Deutsch sprechen in der Regel hier zu Lande
die Herrinnen und Herren, die befehlen;
Slovenisch die, so von dem Dienerstande.

Prešeren je zelo ljubil slovensko deželo in govorico, še bolj pa je ljubil strpnost in mirno enakopravnost med obema narodnostima. To misel je lepo izrazil v nemškem sonetu *An Germania* (Ihr, die entsprossen aus der Slaven Stamme).

Prešeren je bil pravzaprav šibek, resigniran značaj in to je postala nesreča njegovega življenja: šibkost značaja je tudi njegovo poezijo naredila enozvočno in delno medlo. »Mar naj jaz,« — piše leta 1838 v pismu Čelakovskemu — »najomahljivejša trstika v puščavi kranjske literature, dvignem glas kot kak nov (apostol) Janez in naznanjam Mesijo? Farizeji in učeni pisarji mi ne bodo pustili do besede, poleg tega pa me ne mika, da bi jedel kobilice in korenine.«

Res je, da mu »farizeji« niso pustili do besede, vendar za to ne gre kriviti Prešernove šibkosti značaja. Njemu v dobro vendar lahko rečemo, da je bil bolj mož časti kot mnogi drugi, ko je javno priznal, da ga ne mika revna hrana apostolov svobode — a ta je vendar postala njegov vsakdanji kruh. — V nekem sonetu prosi, naj nebo pošlje Orfeja, ki bi zdramil narod v svobodo; spet v drugem izrazito pojasnjuje, da *on* ni novi Homer, ki bi opeval kranjske prepire in junaštva, temveč je njegov edini namen opevati žensko in neuslišano ljubezen.

Ljubezensko pesništvo res zajema glavno mesto v Prešernovih pesmih in tukaj se izraža njegova elegična mehkoča v najbolj mehkih tonih. Njegov nesrečni ljubezenski zanos prinaša nekaj podobnosti s češkim sodobnikom, pesnikom Macho, kot tudi z nemško-avstrijskim pesnikom Hamerlingom. V čisto ljubezenskem pesništvu pa se najbolj približa Petrarki, ki je bil dejansko njegov vzornik v mnogih sonetih à la Laura.

Prešernova »Laura« je bila Julija, hči trgovca Primica v Ljubljani. Malo deklico je inštruiral že v gimnazijskih letih in ko jo je leta 1833 spet srečal, je zagorel v ljubezni, ki je gotovo razjedala njegovo življenje, obenem pa tudi izvajljala izredno lepe zvoke iz njegove lirične harfe. Med drugim je napisal cikel 15 sonetov, ki se prelivajo drug v drugega, začetne črke vsakega pa dajo besede PRIMICOVI JULII.

Julija, ki se je pozneje poročila z višjim uradnikom, takrat nikakor ni mogla slutiti, kakšen neizbrisen vtis je naredila na revnega, nepomembnega mladega moža. Kolikor je znano, se ji Prešeren niti ni poskusil približati ali ji priznati svoja čustva, temveč je to zaupal samo papirju ter v fantaziji ustvaril iz Julije idol ženske, svetnico, ki jo je oboževal.

V nekem sonetu pesnik pripoveduje, da se mu je to nagnjenje vzbudilo na veliko noč leta 1833, ko jo je zagledal v trnovski cerkvi v Ljubljani (Trnovo, kraj nesrečnega imena).⁵

Nek drugi sonet se glasi (Bilo je, Mojzes, tebi naročeno).⁶

Pa tudi to mu ni bilo dano, in ko jo končno spet zagleda, se iluzija poruši, vera je izgubljena (Zgubljena vera).⁷

Pesnik spet uvidi resnično stanje; spozna, da je bil — norec, in se odloči, da bo v bodoče bolj previden (Kupido, ti in tvoja lepa starka).⁸

Vendar se je tudi zdaj zmotil. 'Rumenjaki' (Jensen: zlato sreče) niso pritekali in njegovi najboljši prijatelji so odhajali pred njim: *Smole* je umrl zaradi hude bolezni, zelo učeni *Čop* je utonil med kopianjem v Savi. Prešeren ni mogel v pijači utopiti spomina in je v obupu potožil (Kam?).⁹

⁵ Trnova! hvilket minne af elände
du manar fram! I festigt upplyst kyrka
ett ögonpar sin rena eld mig sände.

⁶ Att in i Kanaan föra vilsna hjorden
dig, Moses, vardt af Herren föreskrifvet.
Blef lycka eller ve din lott i lifvet,
du tänkte blott på Jehovaska orden.

På afstånd fick du se den drömda jorden;
men komma själf dit i vardt dig ej gifvet.
Dock trots allt lidande, trots bittra kifvet,
du vid dess anblick var lyckosalig vorden.

⁷ Borta är tron:
Så himmelsk är ännu den glans,
som i ditt öga fordom fanns.

Ännu den lena kinden har
sin friska blomsterrodnad kvar.

På läppen samma löje gror,
och samma klang i rösten bor.

Ej åren mäktat rynkor strö;
ej mindre hvit är barmens snö.

Och händer, fötter lika små
och fina, som de voro då.

Dit hela väsende, ja allt
är samma älskliga gestalt.

⁸ Kupido, du och kärlekens gudinna!
ej skola edra nycker mer mig styra.
Ej skall jag stränga erotikens lyra,
att samma otack som Petrarca finna.

Nog lifslängdödets mör mig täcktes spinna,
och hvat blef frukten af min skaldeyra?
Förgäfvets brändes mina kol, de dyra,
och kärlek fann jag ej hos någon kvinna.

⁹ Hvarthän?
Hvart irrar du på fridlös stig?
hvarthän? min vän! man spörjer mig.

Spörj hällre himmlens lätta sky!
spörj hällre vågorna, som fly!

Hur elementens styresman
dem täckes drifva af och an,

Og då med bön jag ville Herren dyrka,
en gnista i mitt hjärtas djup sig tände.
Att släcka den — därtill har jag ej styrka.

På samma sätt min kärleks bild, o sköna!
det enda är, som ofver mig får råda,
till dess jag måste grafvens kyla röna.

Och får jag blott ditt kära anlet skåda,
en enda blick skall mig tillräckligt löna
för natters kval, för dagens tysta våda.

Men denna tro, som förr jag bar
till dig — den är ej längre kvar.

Ty borta är den rena glans,
som omflöt tronens helgokrans.

Och denna blick, du för mig bjöd,
är nu för mig för alltid död.

Och om du lefde hundra år,
jag denna blund ej återfår.

Hur himmelsvidt du nu är skild
ifrån mitt hjärtas altarbild!

Bort med det gyckelspel af känslor ömma,
som gäckat mig! Det fäfanget är att strida.
Från denna stund ur protokollens gömma
jag da'n i ända lyckans guld vill smida.
Om aftonen med vänner bågarn tömma
och uti ruset alla sorger glömma.

det ved ej sky, det ved ej våg,
ej heller ved min vilda häg.

Jag det blott vet, jag blott förstår,
att jag ej henne skåda får,

och att en enda vrå ej finns,
där jag min smärta icke minns.

Tako pesnika vedno bolj grabijo črno gledost in slutnje smrti in končni akord na njegovi harfi izzvani v presunljivem sonetu »*Memento mori!*«.

Med manjše pesnitve spada tudi »*Nezakonska mati*«, kjer v preprostem tonu in ljudski obliki opeva nežnost materine ljubezni do otroka in bolečine prevarane ženske zaradi nezvestobe. Slovenski življenjepisci so hoteli v tem videti splošno kulturno in duhovno sliko. V resnici pa je tudi tukaj Prešeren umetniško prikazal resnično sliko iz svojega življenja. Kot Macha je namreč tudi on imel nezakonsko razmerje z neko žensko iz ljudstva in ko se je preselil v Kranj, je v Ljubljani pustil njo in dva otroka, od katerih ena hči baje še živi v pomanjkanju. O tem ni kaj več znanega, jasno pa je, da je ta ljubezen bila ali postala samo popačena slika pesnikovih sanj in samo še dodaten vir za nadaljnjo neuglašenost.

*

Prešernov pesniški prvenec je bil objavljen leta 1827 v časopisu 'Illyrisches Blatt'. Pesem ima naslov »*Dekletom*«. ¹⁰

Leta 1830 je izšla prva zbirka (sic) v časopisu 'Čebelica', ki ga je ustanovil Kastelec (sic). Zbrano delo je izdal pesnik sam 1847; leta 1866 so tiskali v Ljubljani novo izdajo (vendar ne popolno), zdaj pa se menda pripravljaja popolna in ilustrirana izdaja. Po pesnikovi smrti niso našli nobenih rokopisov. Govori se, da so bili papirji požgani in prav gotovo se je zgodila kaka drama. Ni pa gotovo, ali je te rokopise uničil pesnik sam ali pa je njegova sestra Katra, ki je bila prisotna ob njegovi smrtni postelji, to storila na prigovarjanje spovednika Dagarina. Najmanj naj bi bil utemeljen sum na krivdo vlade, da naj bi bila ta na nečasten način uničila pesnikovo literarno zapuščino. ¹¹

Pesnik sam je takole razdelil pesmi:

- 17 *pesmi* iz ljudsko vsebino. Med njimi je značilna *Pod oknom*, neke vrste preprosta serenada, ki izraža hrepenenje in nemir pričakujočega ljubimca v mesečni noči. Ta pesem je v vsem umetnem slovenskem pesništvu najbolj priljubljena, v zelo popularni melodiji jo je še danes slišati po vsem Kranjskem.
- 13 *balad* in *romanc*, prav tako v narodnem slogu. Vendar so nekatere nekam medle, spet druge temačne. Zaradi slovenske literature lahko le obžalujemo, da se Prešeren ni bolj poglobil v narodne pesmi, da bi iz njih zajemal snov, ki bi lahko postala koristna za narod. Nemški Anastasius Grün ima v tem pogledu veliko večje zasluge ¹² kot njegov slovenski pesniški brat in Prešernov hrvaški sodobnik Stanko Vraz si je pridobil sloves v južnoslovanskem slovstvu

¹⁰ Himmelsk manna föll från ofvan
ned i israeliska sanden,
men förtorkades, ty gåfvan
fann ej där den rätta anden.

Hvilket glitter daggen stänker,
innan morgonvulkan svinner!
Men när solens skifva blänker,
daggen snart af glöd förrinner.

Rosenknoppen ljufligt svalkas
blott i vårens korta stunder,
ty när sommarns hetta nalkas,
vissnar den i gula lunder.

Ros och dagg och himmelsk manna
sådan är och lefnadsvåren.
Flicka! tidigt skall du sanna,
att din blomning läggs på bären.

Gör ditt val bland gossars skara!
Stunden kommer aldrig åter.
Tag dig för den dag till vara,
då i ensamhet du gråter!

¹¹ Prešernova literatura, prevedena v tuje jezike:
nemški: »Taufe an der Savica« — Heinrich Penn (1855). Ljubljana,
»Lieder« — A. Pace (1869). Ljubljana,
»Preširen Klänge« — Edw. Samhaber (1882). Ljubljana;
italijanski: Jakob Chiudina, Split;
češki: Jan Hudec in G. Jos. Penížek;
ruski: poskus v Gerbelovi »Krestomatiji« (1871).

¹² »Volkslieder aus Krain« (1850). Leipzig.

posebno kot zbiralec slovenskih narodnih pesmi.¹³ Nekaj zgodovinske vrednosti slovenska narodna epika le ima, ker v ciklusu o »Marku Kraljeviču« in »Kralju Matjažu« (ogrski kralj Matthias pl. Corvinus) kaže na zgodovinsko vez med Slovenci in drugimi Južnimi Slovani in s tem takorekoč poruši most med Slovani in Germani.

Toda te pesmi so, kot tudi kakih 30 raznih manjših in priložnostnih, občutno manj vredne v primerjavi s 7 *gazelami* in 42 *soneti*. V teh zahtevnih pesniških oblikah se Prešeren giblje z občudovanja vredno gotovostjo. Tukaj je enostavno mojstrski, enakovreden najvišjim v svetovni književnosti. In ob vsem umetniškem sukanju rim ter slikovitem jeziku je tukaj čustvo vedno žareče in iskreno, pa naj opeva hrepenenje po idealu, ljubezen do očetne zemlje ali strast do Julije. — Drugo vprašanje je seveda, če ima lahko pesimizem v sonetni obliki kak večji narodni pomen za književnost in če je sploh koristen in primeren za zdrav narod, ki se na srečo še ni uspel okužiti s prefinjeno ali blazirano kulturo. Tak pesniški cikel, kot so soneti o Juliji, *ne more* postati popularen in tudi *naj ne* postane.

Za konec je prihranjena Prešernova najiminennejša stvaritev »*Krst pri Savici*«,¹⁴ ki jo Slovenci med pesnitvami najbolj cenijo. Ta romantična junaška pesem je sestavljena iz 53 kitic v oktavni rimi z vmes potekajočo žensko rimo in prologom v tercinah. Pesnik je hotel obravnavati veliko domovinsko snov in je izbral prelomni čas med poganstvom in krščanstvom na Kranjskem. Iz Valvasorja¹⁵ je zajel snov: koroški vojvoda Valjhun (Valgundus) iztreblja z ognjem in mečem poganstvo in končno pri Bohinjskem jezeru premaga še zadnjega poganškega glavarja Črtomira. Črtomir ljubi Bogomilo, »lepo kot Hera v Abidi«, ki skupaj z očetom skrbi za tempelj boginje ljubezni Žive na otočku Blejskega jezera. Po porazu želi Črtomir še enkrat videti svojo ljubljeno in zato pregovori ribiča, da ga prepelje k njej na otok. Res se srečata, vendar je ona medtem postala nuna in zdaj pridiga svojemu nekdanjemu ljubimcu. Ta jo potprežljivo poslušja, se da krstiti in tako se ljubimca razideta in se nikoli več ne srečata. Kot poskus navajam šest začetnih kitic.¹⁶

Ta izvleček dovolj označuje dejanske pomanjkljivosti, ki jih ima ta lirični ep. Slika narave, ki bi lahko bila blesteča, ker gre za tako lep predel, kot je Prešernov rojstni kraj blizu Blejskega jezera,

¹³ »Narodne pesni ilirske« (1839). Zagreb.

¹⁴ Savica — pritok Save.

¹⁵ Slaven slovenski zgodovinar, avtor »Slave vojvodine Kranjske«.

¹⁶ [...]

Wocheiner-sjön i fridfullstillhet hvilat
och spåren af den vilda striden glättat.
Men än det gnyr och rasar däriunder,
och djupt på botten lura lömska funder.

Är detta sjö, ifrån hvars strand du drager,
Črtomir! icke lik ditt eget sinne?

Fast nattens storm har flytt vid gryningsdager,
det sjuder dock och rasar än därinne.
Allt vildare en orm på hjärtat gnager,
och törs jag döma efter eget minne,
så söker den på nytt sin blodtörst släcka
och till och med harpyors vrede väcka.

Förstörda ligger bilderna i gruset,
och gammal plägsed kväfs af oväns nycker.
Den kristne Tesel njuter segerruset
och Slavos söner under oket trycker.
I Krainska landet slocknar frihets ljuset,
och knappast lefvande man mer sig tycker.
Att dessa fruktansvärda sären hela,
man måste modigt Catos Öde dela.

Om åren icke födde nya hinder,
ej skulle gubbens hår så grånadt vara.

Men hoppet lyser upp den ungens kinder,
och fjättrar honom i sin ljufva snara.
Hvad, Črtomir, dig än vid lifvet binder,
jag kan af ditt förflyttna lif förklara.
Ej blott af nit för hedna läran ställes
din kosa till den sköna sjön vid Veldes.

Sitt skum omkring den holme vägor stänka,
dit nu för tiden pilegrimer skrida,
Där bakom fjällen uti snöskrud blänka,
och nedaför sin fågning ängar sprida.
Till höger kullar sig i sluttning sänka,
och slottet tronar högt på vänster sida.
Ja, detta ort, så ljuf som paradiset,
i hela Krain tar första skönhetspriset.

I hedna dar på denna ö sig höjde
en bild av kärlekens gudinna Živa,
vid hvilken hvar förälskad yngling dröjde
att uttryck åt sitt hopp, sin fruktan gifva,
och vid hvars fot han ödmjukt pannan böjde
för vapen, hvilka aldrig slöa blifva.
Staroslav och hans dotter höllo porten
bevakad till den underbara orten.

je medla in skoraj nič ne pove. Vrinjena pesnikova razmišljanja učinkujejo moteče in niso posebno globoka; lirični dialog, ki se pozneje razvije med Črtomirom in Bogomilo, je anahronističen, in citati iz svetega pisma, ki so vpleteni, se prav malo skladajo s klasično slikovito govorico v ostalem. Kaj naj potem še rečemo o končnem razpletu, ki učinkuje prej smešno kot ganljivo — v njem ni niti estetične psihologije niti doslednosti.

Do neke mere bi lahko primerjali Prešernov »Krst pri Savici« z Machovim »Majem«, vsaj v toliko, da obe junaški pesmi veljata za umetniški višek dveh pesnikov s podobno življenjsko usodo. Macha je gotovo prekoračil romantiko in sentimentalnost v odvratnem, skoraj komično učinkujočem pretiravanju — toda kakšno moč in pristnost v čustvu, kakšno drznost v fantaziji, kakšno toplino v opisu narave najdemo pri Machi v primerjavi s Prešernovimi abstraktnimi barvami in nezanimivim junakom skupaj z enako nezanimivo »junakinjo«!

Še manj ugodna je ocena Prešernovega »Kresta pri Savici«, če ga primerjamo z vsebinsko delno podobnim hrvaškim junaškim epom »Smrt Smail-age« Ivana Mažuranića.¹⁷ Tudi tam je opisan krst: nek mohamedanski Srb (ali Hrvat) iz maščevalnosti prestopi v krščansko vero. Toda kakšna epska moč je v mogočni papeževi pridigi! Kakšna veličina v preprostemu opisu narave!

Na kratko: »Krst pri Savici« pač utegne zavzemati odlično mesto v slovenski poeziji in služiti za pouk pobožnemu duhu — s splošnega literarnega gledišča pa je to bleščeča snov, ki je neustrezno obdelana; izvedba motiva enostavno dokazuje, da šibki, ljubeznivi Prešeren ni bil sposoben obdelave vzvišenih ali mogočnih snovi. In kar je njegovo pesništvo formalno pridobilo s klasično izobrazbo, je izgubilo zaradi retoričnega iskanja učinkov, včasih zaradi prikritega pomanjkanja globokega čustva.

Toda saj so bile mlahavost, neodločnost v dejanjih in nerazpoloženje, kot smo videli, glavne značilnosti njegove sicer tako plemenite osebnosti in poezije. Saj je sam pesnik v eni najboljših pesmi zaklical tudi z mislijo na lastno nemoč (Pevcu).¹⁸

Alfred Jensen

Prevod: Darinka Soban

*

Op. prev.: V objavljenih Jensenovih prevodih Prešernovih pesmi je zaznavna tolikšna zvočna ubranost z izvorniki, da vzbujajo podobno občutje. Upam, da bo objava napisanega spodbudila koga med prešernoslovci k strokovni oceni Jensenovih prevodov, kar presega okvir tega članka.

Želim se zahvaliti slavistki Mariji Mercina za spodbudo ter branje rokopisa.

¹⁷ Prevod v reviji »Finsk tidskrift«, junij in julij 1892.

¹⁸ Ät skalden

Gif akt!
Hvem skingrar den natt, som på anden sig lagt?
Hvem är,
som jagar bort gamen, som hackar och tär
beständigt vårt bröst med osläckligt begär?
Hvem skall
upprätta vårt folk ifrån vanärens fall,

med tändande ord sätta sinnen i svall
och resa mot klenmod en hemmande vall?
Poet!
om namnet du värdigt vill bära, så vet
att dela båd' glädje och osalighet!
Ty minns,
att aldrig ditt mål utan lidande vinns!

Alfred Jensen
Prevod Darinka Soban

Darinka Soban

UDK 821.163.6.03 Prešeren F.=113.6

SUMMARY

**A FEW POEMS BY FRANCE PREŠEREN TRANSLATED INTO SWEDISH
BY ALFRED JENSEN IN 1895**

The article deals with A. Jensen's translations into Swedish of a number of F. Prešeren's poems in the Swedish journal for science and art *Nordisk tidskrift* in 1895. A. Jensen was an enthusiastic student of Slavic languages and translator of Slavic literature. He was also the first

secretary for Slavic literatures at the Swedish Academy Nobel Institute. — The article also includes a Slovene translation of Jensen's essay on Prešeren, which calls for further studies.

Vloga bralca v poglavitnih literarnoteoretičnih smereh 20. stoletja

II. del

(Nadaljevanje iz prejšnje številke.)

7.3 Wolfgang Iser

Za razliko od Jaussa, ki se ukvarja s širokim spektrom literarne zgodovine, Iserja zanimajo posamezna literarna dela, čeprav ne izključuje zgodovinskih in družbenih dejavnikov. Sprašuje se, kako in pod kakšnimi pogoji dobijo besedila pomen za bralca, ter tako prenese poudarek raziskovanja na sam akt branja. Če Jaussa zanima predvsem sprejem del pri bralcih, potem se Iser osredotoči na njihovo učinkovanje in s tega vidika na neki način dopolni Jaussovo teorijo.

Spis *Pozivna struktura besedil. Nedoločenost kot pogoj učinkovanja literarne proze* (1970) ima v Iserjevem opusu enak pomen kot za Jaussa *Literarna zgodovina kot izziv literarne vede*. V njem je postavil temelje svoje teorije učinkovanja, ki se je nadaljevala v delih *Implicitni bralec* (1972) in *Akt branja* (1976). Spis (Iser, 1978: 94–115) skuša odgovoriti na tri temeljna vprašanja, ki si jih Iser zastavi že v uvodu, in sicer: katere so posebnosti literarnega besedila v razmerju do drugih besedil, kaj so predpogoji besedila, da lahko učinkuje, ter kako narašča število mest nedoločenosti od 17. stoletja naprej. Posebnosti literarnih besedil vidi v tem, da sama konstituirajo svojo stvarnost kot reakcijo na obstoječo realnost. Njihova realnost ne temelji na prikazovanju obstoječe realnosti, ampak nudijo uvide vanjo. Literarna besedila niso realna, temveč funkcionalna, zato se morajo utemeljiti v procesu branja in ne v realnem svetu. Ker se stvarnost književnega besedila ne prekriva niti z objektivno stvarnostjo niti z bralčevo izkušnjo, se pojavljajo v književnem delu mesta nedoločenosti (Unbestimmtheitsstellen) — ta omogočajo prilagajanje dela individualnim nagnjenjem bralca. Za proces prilagajanja besedila izkustvu posameznega bralca pa je po Iserju bistvena funkcija praznih mest v njegovi strukturi. Iser se navezuje na Ingardna, ko pravi, da se predmet književnega dela konstituira na podlagi shematiziranih aspektov. Vsak posamezni aspekt osvetljuje predmet z ene strani, zato književni predmet nikoli ne more biti do konca določen. Na tistih mestih, kjer se dva aspekta stakneta, se pojavi zarez v strukturi besedila, to so prazna mesta (Leerstellen), ki omogočajo bralcu različne razlage. Prazna mesta niso primanjkljaj, bralec jih praviloma sploh ne opazi. Da je to tako, nas prepriča dejstvo, da ob ponovnem branju isto besedilo naredi na nas drugačen vtis kot ob prvem branju, kar je posledica različne realizacije praznih mest, ki so v besedilu. Pri drugem branju razpolagamo z več informacijami, zato lahko intenzivneje izkoriščamo neformulirane odnose med posameznimi situacijami besedila in različne možnosti

povezovanja, ki se nam s tem odpirajo. To pa ne bi bilo mogoče, če besedilo ne bi vsebovalo določene količine praznih mest, ki omogočajo prilagajanje in nudijo bralcu prostor za sodelovanje. Prazna mesta so zato elementarni predpogoj za sodelovanje bralca, v njih se kaže pozivna struktura besedila — ali povedano drugače: mesta nedoločenosti so del strukture besedila, v kateri je bralec že vnaprej predviden. Za razliko od besedil, katerih cilj je posredovanje resnice, literarna besedila svoje namere nikoli ne formulirajo do konca, njihove najpomembnejše prvine ostanejo neizrečene in se realizirajo v bralčevi domišljiji ter s tem omogočajo bralcu, da postane izkustvo besedila individualno. Z branjem pa ne dobimo le izkustva o besedilu, ampak tudi o sebi: bralec lahko zapusti svoj svet, lahko doživi katastrofe, a pri tem ne bo vpleten v posledice, v čemer se kaže neposledičnost fikcionalnih besedil. Literatura je skozi zgodovino ustvarila celo vrsto sredstev, s katerimi ustvarja nedoločenosti: nasprotja med deli pripovedi, med zgodbo in avtorjevimi komentarji, roman v nadaljevanjih, montaža ... Ko se Iser ozre na zgodovino romana, ugotovi, da so mesta nedoločenost vse številčnejša in pomembnejša, kakor se je roman razvijal od svojih začetkov v 18. stoletju. Če se je moral bralec npr. v Fieldingovem *Josephu Andrews* odločiti med dvema možnostma, eno mu je ponudil avtorjev komentar, drugo pa je izpeljal sam, se število nedoločenosti bistveno poveča že v Thackerayevem *Semnju ničevosti*, saj tu vedno več pomembnih stvari ostane neizrečenih, s čimer se večja bralčeva odgovornost v proizvodnji smisla. Pravi triumf nedoločenosti pa se pokaže v Joycovem *Uliksesu*, kjer so brezštevilni vidiki vsakdana v nenehnem spopadu, avtor pa se umakne v ozadje in tako bralcu še oteži orientacijo. Moderna besedila s svojimi tehnikami na vse načine zavajajo bralca, spodnašajo njegova pričakovanja, kljub vsemu pa predpostavljajo, da je bralec sposoben dešifrirati sporočilo. O tem piše Iser v delu *Implicitni bralec*, kjer prikaže vzorce komunikacije od Bunyana do Becketta. Knjiga je tako poskus literarne teorije učinkovanja na primeru romana. Čeprav se ta ukvarja z družbenimi in zgodovinskimi normami nekega časa, to ne pomeni, da jih preprosto reproducira, temveč jih postavlja v nov kontekst, ki spremeni njihovo funkcijo, jih negira ter tako prisili bralca, da sprejme aktivno vlogo v sestavljanju literarnega pomena. To interakcijo med delom in bralcem Iser opisuje s pojmom implicitni bralec (impliziter Leser). Izraz označuje aktivno udeležbo bralca v bralnem procesu, a izraz ne pripada ne besedilu ne bralcu, temveč obema, saj vključuje predstrukturo besedila in bralčeve aktualizacije možnega pomena.

Svoja nadaljnja opažanja je Iser predstavil v knjigi *Akt branja*, kjer razlaga, kaj se dogaja v bralcu v procesu branja. Bralec na podlagi danih informacij neprestano ugiba in dela zaključke, tako da molče povezuje in dopolnjuje prazna mesta. Pri branju neprestano predvidevamo, ker nam shematizirani aspekti ponujajo samo osnovne predpostavke. Pod vplivom novih informacij se naša pričakovanja v procesu branja spreminjajo. Iz prvotnih ugibanj tvorimo okvir odnosov in vezi, s pomočjo katerega razlagamo dogajanje v besedilu. Med branjem zavržemo predpostavke, do katerih smo sprva prišli, zamenjamo sodbe, ustvarjamo nove zaključke in napovedi. Beremo tako, da se isti hip gibamo nazaj (retenzija) in naprej (protenzija), da se spominjamo in predvidevamo. Tako postane besedilo živ dogodek. Da pa lahko beremo, moramo poznati književne tehnike in konvencije, ki jih delo uporablja, poznati moramo kode, to pomeni pravila, po katerih delo proizvaja pomen. Če pa želi književno delo doseči svoje učinke, mora rušiti in spreminjati običajne bralčeve kode — v tem se kaže moč književnosti. Proces branja je dvosmeren: s strategijami branja spreminjamo besedilo, besedilo spreminja nas, saj se ob branju srečamo s tujo izkušnjo. V času branja pride do razkola bralčeve osebnosti — poistoveti se z usodo likov, ampak samo deloma, ker v osnovi obdrži svojo življenjsko orientacijo, kar priča o dialektičnem značaju književnega dela. Branje učinkuje na naše samozavedanje, saj tuja izkušnja postane del naše doslej nepoznane zavesti. Ko se prebijamo skozi knjigo, v tem, kar beremo, beremo sebe. Tako na koncu tudi Iser, podobno kot Jauss, verjame, da proces branja doprinese k širitvi bralčevega spoznavnega horizonta.

7.4 Kritika

Jaussov model zgodovine književnosti je doživel največ kritik na račun dokazljivosti primarnega horizonta pričakovanja. Že sodelavec Karl Robert Mandelkow (Maricki, 1978: 20) se je spraševal, kako je mogoče rekonstruirati primarni horizont pričakovanja za bralca iz preteklosti, ko pa je ta že na sinhroni ravni težko določljiv, saj moramo upoštevati vsaj tri ravni pričakovanja. Mandelkow opozarja (1) na bralčevo pričakovanje glede avtorja in dobe, v kateri je delo nastalo, (2) na t. i. učinek povratnega povezovanja recepcijskoestetskih procesov, to je posrednega sprejemanja dela skozi že obstoječe sodbe o njem, (3) na problem odnosa avtorja do recepcije lastnega dela, ki vpliva na njegovo novo produkcijo. Prav tako je vprašljivo, kako lahko merimo stopnjo učinka dela na primarni horizont pričakovanja, kaj šele vrednost spremembe horizonta, ki je vsekakor pomanjkljiv in nezadosten kriterij za določitev umetniške vrednosti besedila. (Holub 1984: 62.) Poleg tega Jaussov zanemarja dejstvo, da npr. Goetheja niso brali samo Nemci, ampak tudi Angleži in Italijani, ki pa so imeli drugačne recepcijske predispozicije in drugačen horizont pričakovanja. Susan Suleiman (1980: 37) opozarja na pomanjkljivost Jaussove predstave o publiki in njenih pričakovanjih. Za Jaussova je vsa publika enotna glede na pričakovanja, kar pa ni res. Upoštevati bi morali njeno raznolikost in s tem tudi različnost horizontov pričakovanja, ki sobivajo v družbi v istem času, zato S. Suleiman predlaga pomnožitev horizonta pričakovanja.

Recepcijska estetika je doživela kritike tudi s strani sočasne nemške marksistično usmerjene teorije,¹ za katero je produkcija še vedno nadrejen pojem, zato poseben pomen pripisuje avtorju. Manfred Naumann avtorja določa glede na njegov odnos do stvarnosti, bralca in književnega procesa. Zgodovina učinkovanja književnega dela se kaže v tridelnem odnosu produkcija — književno delo — konzument, ta proces pa mora biti po njegovem prepričanju nujno vključen v širše zgodovinsko dogajanje, saj je odnos književnega dela do družbe enak odnosu dela do celote. Ker med književnim delom in družbo obstaja vzajemna determiniranost, je Naumann proti izoliranemu proučevanju posameznih sestavin. Roberta Weimanna pa zanima problem sodobne recepcije dela iz preteklosti, pri čemer rekonstrukcijo zgodovine nastanka dela poveže z rekonstrukcijo celotne zgodovine njenega učinkovanja. Enotnost sedanjosti in preteklosti (citira Marxa) omogoča, da estetsko vrednost dela iz preteklosti zagledamo glede na njeno funkcijo in možnosti učinkovanja v sedanjosti. Za sedanjost so živa predvsem tista dela, v katerih ta prepozna svoje korenine in izvore svojega spoznanja. Ta dela so lahko časovno oddaljena, a imajo nadčasovno vrednost resnične umetnine.

Do Iserja je zavzel kritično stališče zlasti S. Fish, predstavnik ameriške teorije bralčevega odziva. Pri določanju pomena literarnega dela obstajata dve skrajni možnosti: pomen dela je določen z avtorjevo namero ali pa je v celoti produkt posameznega bralca. Iser je želel najti srednjo pot: pomen tvori bralec, a je usmerjan z navodili besedila. Razlikovanje med mesti nedoločenosti in na drugi stani določenosti se zdi Fishu protislovno. Predstava, da smo svobodni pri dopolnjevanju besedila, je v skladu s Fishevo teorijo iluzija, saj besedila vedno beremo znotraj dogovorov, ki so določeni z interpretativno skupnostjo, ki ji pripadamo. S. Suleiman (1980: 23–24) opozarja, da tudi sam Iser ni bil čisto dosleden pri rabi pojma mesta nedoločenosti: v nekaterih primerih jih lahko bralec poljubno zapolnjuje, v drugih primerih pa so zamejene s strani besedila. Prav to, kako struktura zamejuje bralčevo aktivnost, pa ni bilo nikoli jasno.

To kaže, da recepcijska teorija ni bila dovolj metodološko razdelana, da bi bila praktično uporabna, tudi cilj, postati nova zgodovina književnosti, ni bil dosežen, omogoča pa parcialno sliko, dopolnjuje druge teorije in odpira številna nova polja raziskovanja.

¹ O tem piše D. Maricki v uvodu k zborniku Teorija recepcije u nauci o književnosti (1978), ki vsebuje tudi članka M. Naumanna in R. Weimana.

8 Teorija bralčevega odziva (Reader-response criticism)²

8.1 Splošna oznaka

Sočasno z razvojem recepcijske estetike se je v Ameriki pojavila nova smer, t. i. teorija bralčevega odziva, ki se je prav tako ukvarjala z bralcem in njegovo vlogo pri interpretaciji besedila. Če je za recepcijsko teorijo značilno, da je imela svoje središče na univerzi v Konstanzu, da so njeni predstavniki vsako leto prirejali simpozij in izdajali znameniti zbornik *Hermenevtika in poetika*, pa teorija bralčevega odziva ne združuje avtorjev neke šole ali usmeritve, njeni predstavniki so raztreseni po vsem svetu in nimajo skupne baze. Gre za zelo široko in heterogeno oznako, ki ni konceptualno zamejena, ampak je prej kritična pozicija, ki združuje teoretike najrazličnejših usmeritev, od nove kritike, strukturalizma, fenomenologije do psihoanalize in dekonstrukcije, na podlagi katerih oblikujejo svoje definicije bralca, besedila in interpretacije. Čeprav sta skupini delovali istočasno, med njima, z izjemo Iserja, ni bilo stikov. Kljub pluralizmu metod, teorij in ideoloških orientacij imajo predstavniki teorije bralčevega odziva skupno prepričanje, da literarna dela nimajo ne pomena ne eksistence brez svojih učinkov. Smer je nastala iz odpora do prepričanj nove kritike, da je besedilo avtonomna tvorba, ki jo je možno objektivno analizirati. Prav zato, da bi popravila neravnovesje v odnosu bralec — besedilo, je teorija bralčevega odziva v svoji zgodnji fazi poudarjala pomen bralca pred besedilom, kasneje pa je pod vplivom poststrukturalistične kritike binarnih nasprotij med subjektom in objektom, na kateri temelji privilegij bralca, svoje raziskovanje preusmerila in interpretovo dejavnost opisuje kot proces komunikacije. S tem do neke mere zabriše razlikovanje med bralcem in besedilom, saj branje in pisanje postaneta dve oznaki za isto dejavnost.

Za predhodnika teorije bralčevega odziva veljata I. A. Richards in Louise Rosenblatt. Richards je že konec 20. let postal pozoren na bralni proces, še zlasti po svojem znamenitem poskusu, ko je opazil, da študentje kljub dobri izobrazbi pesmi interpretirajo narobe. Spoznal je, da bralec bere pod vtisom predhodnih izkušenj in prepričan in ni zgolj pasivni sprejemnik. V 30. letih je Louise Rosenblatt dodatno razvila Richardsovo teorijo z upoštevanjem konteksta v bralnem procesu. Meni, da bralni proces zajema bralca in besedilo, ki sta med seboj v interakcijskem razmerju, in šele tako nastane nova tvorba, to je umetnostno besedilo. L. Rosenblatt razlikuje dve vrsti branja: pri nepoglobljenem branju nas zanimajo informacije, pri estetskem branju pa postane pomembna literarna izkušnja.

Večina pomembnejših študij predstavnikov teorije bralčevega odziva je zbranih v dveh zbornikih: zbornik *The Reader in the Text* (1980) sta uredili Susan R. Suleiman in Inge Crosman, *Reader-Response Criticism* (1980) pa je nastal pod uredniškim vodstvom Jane P. Tompkins.³ Zbornika nam omogočata podroben vpogled v teorijo bralčevega odziva, hkrati pa dokazujeta dispartatnost usmeritev posameznih avtorjev. S. Suleiman skuša v uvodnem esejju (1980: 3–45) pokazati skupne temelje različnih teorij, ki se ukvarjajo s publiko, in tako doseči večjo preglednost. Tako navaja šest podvrst teorije bralčevega odziva, v katere razdeli metodološko najrazličnejše avtorje, ki pa so vsaj del svojih zanimanj namenili tudi bralcu.

1. Retorični pristop raziskuje etične in ideološke učinke besedila na bralca ter želi odkriti vrednote in prepričanja, ki te učinke omogočajo. Za reprezentativnega predstavnika te smeri označi W. Bootha.
2. Semantični in strukturalistični pristop združuje avtorje, kot so M. Riffaterre, G. Genette, R. Barthes, A. J. Greimas, U. Eco, J. Culler, S. Fish idr. Zanje je značilno, da se ne ukvarjajo toliko s

² Reader-response criticism pri nas največkrat prevajamo kot teorija bralčevega odziva, obstajata pa še prevoda literarna veda bralčevega odgovora, ki ga uporablja Aleš Pogačnik (spremna beseda k zborniku, 1995), in raziskovanje bralčevega odziva, kakor smer poimenuje Darko Dolinar (članek iz leta 1989).

³ V obeh zbornikih je na začetku informativni uvod urednice, na katerega se opira tudi ta razprava, na koncu pa sledi še pregledna bibliografija študij, ki se ukvarjajo s problemom bralca, publike, branja ...

samo interpretacijo ali iskanjem pomenov, temveč analizirajo vse tiste kode in konvencije, ki omogočajo, da je besedilo berljivo in razumljivo.

3. Fenomenološki pristop predstavlja delo W. Iserja.

4. Subjektivni in psihoanalitični pristop uporabljata N. Holland in D. Bleich, ki želita raziskati vpliv osebnosti in osebne zgodovine na interpretacijo dela, zato dajeta prednost posameznemu pred univerzalnim.

5. Sociološki in zgodovinski pristop obravnava branje kot kolektivni fenomen in se sprašuje, kako pripadnost določenemu socialnemu razredu v nekem časovnem trenutku vpliva ali celo določa bralčeve navade in okus. Kot predstavnika te smeri navaja L. Goldmanna in H. R. Jaussa.

6. Hermenevtični pristop uporabljajo teoretiki yaleske šole dekonstrukcije.

Kljub velikemu številu avtorjev z najrazličnejših raziskovalnih področij pa so za najpomembnejše predstavnike teorije bralčevega odziva objevali S. Fish, J. Culler, N. Holland, D. Bleich in W. Iser.⁴

8.2 Glavni predstavniki

8.2.1 Stanley Fish

Stanley Fish se podobno kot Iser ukvarja z bralnim procesom in tvorbo pomena, svoje teorije pa je najbolje predstavil v razpravah *Literature in the Reader: Affective Stylistics* (1970) in *Interpreting the Variorum* (1976). Pomen dela po njegovem prepričanju ni utemeljen ali celo vkodiran v besedilo, tudi ni vsebina pesmi ali zgodbe, temveč izkustvo, pridobljeno med branjem. Literarno besedilo zato ni nespremenljiv predmet opazovanja, ampak sled dogodkov, ki so se odvijali v bralčevi zavesti. Iz tega sledi, da je naloga kritika opisati dejavnosti branja, nova definicija književnosti pa predvideva raziskovanje strukture bralčevega izkustva, s čimer je zabrisana meja med bralcem in besedilom. Vendar pa Fish ne trdi, da so bralčeve reakcije svobodne. Nasprotno, meni celo, da so izkustva, do katerih pridemo v procesu branja, pogojena z jezikovnim in književnim znanjem bralca. Bralec reagira na stvari v besedilu na določen način, ker deluje pri branju po istih pravilih in dogovorih, kot jih je uporabljal avtor, ko je besedilo pisal. Bračvevo izkustvo je torej uresničenje avtorjevih navodil, kajti bralec igra vlogo, ki mu jo je določil avtor. Fish imenuje svojega bralca informirani bralec (informed reader), saj ne verjame v možnost nezainteresiranega branja. Informirani bralec je jezikovno in literarno kompetenten in se že ob začetku branja na podlagi zvrsti, avtorja, obdobja ... odloči za temu ustrezen izbor interpretativnih strategij (interpretive strategies), to je pravil in napotkov za interpretiranje. Interpretativne strategije so oblika branja, ki podeljuje besedilu njegovo obliko, s tem da ga proizvaja. To pojasnjuje, zakaj se isti bralec drugače obnaša ob branju dveh različnih besedil oziroma zakaj se različni bralci obnašajo podobno, ko berejo isto besedilo. Bralci pa pri izboru interpretativnih strategij niso čisto svobodni, saj so te naučene in nastanejo na podlagi interpretativne skupnosti (interpretative community), ki ji pripadajo. Po Fishovem modelu torej pomenov ne iščemo v besedilu, temveč jih proizvajamo, in to ne po vnaprej vkodiranih oblikah, ampak po interpretativnih strategijah, ki obliko proizvedejo.

8.2.2 Jonathan Culler

Kot predstavnik strukturalističnega pristopa želi ugotoviti, kako bralci tvorijo pomen. Njegova poetika, predstavljena v knjigi *Structuralist Poetics* (1975), predvideva pojem literarne kompetence (literary competence), ki je podaljšek jezikovne kompetence, o kateri je na področju jezikoslovja prvi govoril Noam Chomsky. Literarna kompetenca je niz dogovorov, ki usmerjajo bralce, da razumejo smisel posameznih prvin dela. Pomen literarnega dela torej ni rezultat bralčevega odziva

⁴ Te avtorje našteva večina eniklopedij, leksikonov in zbornikov sodobne literarne teorije, zato jih bomo podrobneje predstavili v nadaljevanju, čeprav razen S. Fisha in N. Hollanda ostali sami sebe ne prištevajo k predstavnikom teorije bralčevega odziva.

na avtorjevo namero, tudi ni določen z besedilom samim, ampak je posledica institucionaliziranih dogovorov, ki jih upoštevajo avtorji pri pisanju in bralci pri branju. Njegov bralec je tako ahistorični idealni bralec (ideal reader), ki je sposoben uporabljati po dogovoru nastale znakovne sisteme.

8.2.3 Norman Holland

Je predstavnik psihoanalize in subjektivne kritike, zato posameznika in njegovo samozavedanje postavi v središče svojih teorij. Sprašuje se, kakšno je razmerje med strukturami, ki jih najdemo objektivno v besedilu, in bralčevo subjektivno izkušnjo besedila. Njegova teorija je nastala pod močnim vplivom Freuda, od katerega je prevzel izraze fantazija/želja, obramba in transformacija, ki jim je dodal še pojem pričakovanja. Psihoanaliza mu je tako dala orodje za razumevanje vloge nezavednega kot določujočega dejavnika v načinu, kako beremo besedila in kaj v njih najdemo. V knjigi *The Dynamics of Literary Response* (1968) opisuje poglobljeno privlačnost vsakega besedila, ki je v tem, da v bralcu sproži vzajemno igro nezavednih fantazij in zavestne obrambe pred njimi. V delu uživamo zato, ker to s formalnimi sredstvi preoblikuje naše najgloblje fantazije v družbeno sprejemljive pomene. Fantazije so v literarnem delu transformirane na tak način, da ob branju izginejo občutki strahu in tesnobe, ki bi te fantazije spremljali v resničnem življenju. Nobeno delo torej ne nudi zadovoljstva bralcu, če mu ne omogoča uresničitve neke prikrite, nezavedne fantazije. Holland je svoje teorije dokazoval tudi na eksperimentalni način. Knjiga *5 Readers Reading* (1975) je nastala kot rezultat proučevanja odzivov petih bralcev na Faulknerjevo zgodbo *A Rose for Emily*. Bralci so poznali naslov in avtorja, kljub temu pa so zgodbo razlagali zelo različno. To je Hollanda navdalo s prepričanjem, da bralci poustvarijo besedilo glede na lastno osebnost, zato je po njegovem modelu interpretacija funkcija identitete. Čeprav so Hollandovo teorijo kritizirali, pa je ta opozorila, da branje ni samo institucionalno, ampak je tudi zasebno izkustvo, ki vsebuje naše vsakodnevne sanje in fantazije.

8.2.4 David Bleich

D. Bleich je predstavnik subjektivne kritike, ki ji je sam dal tudi ime. Po njegovem prepričanju odrasli ljudje razlikujejo tri vrste biti, to je predmet, simbol in človek. Literatura sodi v območje simbolov, ker je miselna kreacija. Za besedilo je značilno, da je predmet, dokler ima fizično eksistenco, med branjem pa poteka proces simbolizacije v bralčevi glavi, ki predmet spremeni v simbol. Če želimo razumeti odziv bralca na besedilo, moramo izvesti proces resimbolizacije, ki ga imenujemo interpretacija. Bleich razlikuje individualni odziv na literaturo, ki je popolnoma subjektiven, in proces, ta je določen s skupnostjo interpretov, ki jim bralec pripada, v katerem postane ta odziv oblika znanja. Bleich definira znanje kot produkt pogajanj med člani interpretativnih skupin in na tem temelju predlaga spremembo izobraževanja. Namesto poučevanja se zavzema za paradigmo razvijajočega se znanja, kjer ni učenca in učitelja, ampak so vsi udeleženci enakovredni in ne obstaja avtoriteta učitelja, besedila ali institucije. Svoje ideje je razvijal v knjigah *Readings and Feelings* (1975) in *Subjective Criticism* (1978).

8.3 Kritika

Ker gre za tako raznorodno pojav brez trdnjšeje skupnega jedra, je tudi neka splošna skupna kritika praktično nemogoča. Največja pomanjkljivost teorije bralčevega odziva je tako prav njeno široko polje raziskovanja, brez natančne terminologije. Seveda so bili posamezni teoretiki bralčevega odziva medsebojno zapleteni v polemike (takšna je bila npr. polemika med Fishom in Iserjem, pa Cullerjeva kritika Hollandovega modela ipd.), ki so pripomogle, da se je teorija bralčevega odziva po svojih uspehih konec 60. let in v 70. letih razcepila ali v dekonstrukcijo ali pa v teorijo diskurza.

9 Poststrukturalizem in dekonstrukcija

Prehod iz strukturalizma v poststrukturalizem je zaznamovan s prehodom od razumevanja literarnega besedila kot zaprte celote s točno določenim pomenom, ki ga kritik dešifrira, k odprtemu literarnemu delu, ki vsebuje množstvo pomenov, ki jih nikoli ne moremo do konca razložiti. Če je strukturalizem ločil znak od predmetnosti, je šel poststrukturalizem še korak naprej in je ločil označevalca od označenca. Ker lahko znake reproduciramo v različnih kontekstih, jim s tem spreminjamo tudi pomen, nikoli pa ne moremo prodrati v njihov izvorni kontekst. Zato so tudi literarna dela le neskončna igra označevalcev, saj je vsak znak v verigi pomenov na neki način pretkan z vsemi ostalimi znaki. Receptijska estetika in teorija bralčevega odziva sta že del poststrukturalističnega pristopa, karla v njihovih razlagah literarnih del ni več enotnega, nedvoumnega smisla, temveč razumejo literarna besedila kot izvir najrazličnejših pomenov, ki jih določa bralec. Poststrukturalizem je nudil filozofske temelje tudi za razmišljanja skupine kritikov, ki so delovali na univerzi Yale, to so Paul de Man, Geoffrey Hartman, J. Hillis Miller, najvplivnejša pa sta bila psihoanalitik Jacques Lacan in filozof Jacques Derrida, ki je želel razgraditi logocentrizem evropske metafizike. V zahodni filozofiji od Platona do Husserla je obveljalo prepričanje o stalnosti in nespremenljivosti pojmov, Derrida pa trdi, sklicujoč se na Nietzscheja in Heideggra, da ne obstaja čista zavest, ki bi nam zagotavljala resnico ali trden temelj. Vsak pojem, znak, pomen je možno ponovno razgraditi (od tod izraz dekonstrukcija), vsak označevalec nas napoti k naslednjemu, zato obstaja le neprestana igra jezika, ki je neulovljiva, ne vodi nas do ničesar končnega ali začetnega, vse je le sled nečesa, kar izginja. Dekonstruktivistični kritik je natančen bralec, saj kaže na tista mesta v besedilu, kjer se pomeni prelivajo, izkjučujejo, so dvoumni, celo protislovni ali pa razpršeni in neizrečeni ter se tako na vse možne načine izmikajo zanesljivi interpretaciji. Takšna mesta poimenujejo aporije, hiatni pomeni, simptomatična mesta ipd. »Dekonstrukcija razkriva, da literatura nikakor ni zmeraj nedolžna, 'čista', enosmiselna stvar, ampak pogosto sama v sebi razcepljena, ambivalentna ali celo sprevržena, kar pa ni nujno njena pomanjkljivost, ampak prav narobe jamstvo za polnost, komplicirano večrazsežnost in s tem resničnost njenega sveta.« (Kos, 1993: 8.)

Za naše ukvarjanje z bralcem in literaturo pa je pomemben predvsem kritik, ki je s svojim delom opazno zaznamoval 20. stoletje, to je Roland Barthes. V njegovem obsežnem opusu, ki se začne še pod vplivom strukturalizma in se kasneje preko semiotike prevesi v poststrukturalizem, se z aktualnimi problemi bralca in statusom literarnega besedila ukvarjajo spisi *Smrt avtorja* (1968), *S/Z* (1970), *Od umetniškega dela do teksta* (1971) in *Zadovoljstvo v tekstu* (1973). Sočasno s pojavitvijo receptijske estetike je tudi Barthes opozoril na problem avtorja in bralca ter uvedel novo kategorijo pisarja, ki nasledi avtorja. Če je za avtorja značilno, da obstaja pred svojo knjigo, se pisar rodi hkrati s svojim besedilom, v sebi ne nosi strasti, čustev, razpoloženj, temveč slovar, iz katerega črpa pisanje, ki se ne sme nikoli ustaviti, saj je knjiga tkivo znakov. Tekst sestavljajo mnogotera pisanja, ki izhajajo iz številnih kultur in vstopajo v medsebojni dialog, parodijo, oporekanje. Mesto, na katerem se ta mnogoterost združi, pa ni avtor, temveč bralec, ki je človek brez zgodovine, brez biografije, brez psihologije, je samo tisti nekdo, ki v sebi združuje vse sledi, ki tvorijo pisano delo. Rojstvo bralca je treba plačati s smrtjo Avtorja. (Barthes, 1995: 23). V knjigi *S/Z*, kjer analizira Balzacovo zgodbo *Sarrasine* (Suleiman, 1980: 18–19), piše, da za kritika niso najzanimivejši teksti, ki jih lahko beremo, temveč tisti, ki nas navedejo na pisanje. Berljivi teksti (readable, le texte lisible) imajo trdno strukturo in jasen pomen, zato je takšno branje pasivno, pisljivi teksti (writable, scriptible) pa so difuzni, pluralni, tvorjenje pomena je v nenehnem gibanju, saj so ti teksti galaksija označevalcev in ne struktura označencev, kar pa že vodi k medbesedilnosti, o kateri Barthes jasneje spregovori v spisu *Od umetniškega dela do teksta*. Barthes v sedmih točkah predstavi razliko med delom, ki negibno živi v knjigarnah in knjižnicah, ter tekstom, ki se dogaja na meji razumljivosti, je zmeraj paradokсно, je igra označevalcev, ki ga tkejo. Tekst je pretkan s citati, referencami, odmevi, ki so anonimni, nespoznavni, a vendarle že brani. Je intertekstualen, ker je vanj ujet vsak tekst, ker je med-tekst. (Barthes, 1972: 77). Tekst zahteva ukinitvev razlikovanja med branjem in pisanjem, kajti oboje se poveže v skupno označevalno prakso, ki vodi k užitku. Na podlagi spisov, ki so

napisani v značilnem slogu med leposlovjem in teorijo, lahko zaključimo, da je Barthesov bralec sestavljen iz neskončnega števila besedilnih kodov, bralec ni enotni center, iz katerega izhajata pomen in interpretacija (kar je značilno za recepcijsko estetiko), ampak je prej konstrukt, za katerega je značilna disparatnost in pluralnost.

10 Zaključek in nove perspektive

Da je branje ena najbolj kompleksnih človeških dejavnosti, kažejo številne študije, ki so se odmevneje začele pojavljati v 70. letih, ko je bila bralec vrnjena njegova aktivna vloga pri tvorbi pomena. Vendar pa za večino teh študij velja, da bralca vidijo kot sofisticiranega literarnega učenjaka ali pa kot ahistorični konstrukt, zelo malo jih proučuje dejanskega, vsakdanjega, naivnega bralca. Zato so sodobne raziskave recepcije pogosto usmerjene v analizo konkretnega bralčevega odziva, ki ga skušajo ujeti z empiričnimi metodami. Takšne raziskave želijo pokazati, kako npr. sodobni bralci sprejemajo klasiko, kaj so motivi za branje sodobne publike, ali obstajajo razlike med bralcem in bralko, ali ljudje na različnih koncih sveta različno berejo, katere so zakonitosti masovnega konzumiranja, kako množični mediji s svojo šokantnostjo, številnimi dražljaji, manipulativnostjo vplivajo na oblikovanje estetskega izkustva ipd. Prihodnost raziskovanja branja pa je v interdisciplinarnosti, in sicer se kaže zlasti v povezavah s kognitivno psihologijo in teorijo diskurzov. Elaine F. Nordocchio (1992: 8) piše, da številne študije še vedno ne dajejo zadovoljivih odgovorov, da pa dokazujejo, da je pri analizi recepcije treba upoštevati besedilo (strukturo, besedilne kode), interpretacijske strategije in kulturo (družbeno in zgodovinsko determiniranost), ali povedano drugače: pomen določa to, kaj vemo, kako vemo in kdo smo.

Literatura

- Beker, Miroslav (1986). *Suvremene književne teorije*. Zagreb: SLN.
- Barthes, Roland (1972). *Od umetniškega dela do teksta*. Problemi št. 110, str. 75–79.
- Barthes, Roland (1975). *Zadovoljstvo u tekstu*. Niš: Gradina.
- Barthes, Roland (1995). *Smrt avtorja*. V: Pogačnik, str. 19–24.
- Dolar, Darko (1989). *Recepcijske teorije in hermenevtika*. PK št. 2, str. 1–18.
- Dolar, Darko (1991). *Hermenevtika in literarna veda*. Literarni leksikon 37. Ljubljana: DZS.
- Daiches, David (1995). *Nova kritika*. V: Pogačnik, str. 7–18.
- Eagleton, Terry (1987). *Književna teorija*. Zagreb: SNL.
- Fish, Stanley (1986). *Obavještavajuci Variorum*. V: Beker, str. 288–299.
- Freund, Elizabeth (1987). *The Return of the Reader. Reader-response criticism*. New York: Methuen.
- Grosman, Meta (1974). *Odnos med bralcem in besedno umetnino v luči angleške literarne kritike (1921–1961)*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Grosman, Meta (1996). *Reader-response criticism: interdisciplinary perspectives*. Universidade de Brasilia.
- Holub, Robert C. (1984). *Reception Theory. A critical introduction*. New York: Methuen.
- Iser, Wolfgang (1978). *Apelativna struktura tekstova*. V: Maricki, str. 94–115.

- Iser, Wolfgang (1978). *The Implied Reader*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Jauss, Hans Robert (1986). Povijest književnosti kao izazov znanosti o književnosti. V: Beker, str. 253–272.
- Jauss, Hans Robert (1995). *Recepcijska teorija — retrospektiva njene ne(pre)poznave predzgodovine*. V: Pogačnik, str. 157–176.
- Jauss, Hans Robert (1998). *Estetsko izkustvo in literarna hermenevtika*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo »Literatura«.
- Kante, Božidar (1999). *Sodobna literarna veda in filozofija na Slovenskem: primer poststrukturalizma*. SSJLK, št. 35, str. 137–145.
- Kos, Janko (1983). *Očrt literarne teorije*. Ljubljana: DZS.
- Kos, Janko (1988). *Uvod v metodologijo literarne vede*. PK, št. 1, str. 1–18.
- Kos, Janko (1993). *Dekonstrukcija in literarne vede*. PK, št.1, str. 1–8.
- Makaryk, Irena R. (ur.) (1993). *Encyclopedia of contemporary literary theory*. University of Toronto Press.
- Nordocchio Elaine F. (ur.) (1992). *Reader Response to Literature. The Empirical Dimension*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Maricki, Dušanka (ur.) (1978). *Teorija recepcije u nauci o književnosti*. Beograd: Nolit.
- Pogačnik, Aleš (ur.) (1995). *Sodobna literarna teorija*. Zbornik. Ljubljana: Krtina.
- Suleiman, R. Susan, Crosman, Inge (ur.) (1980). *The Reader in the Text. Essays on Audience and Interpretation*. Princeton University Press.
- Tompkins, Jane P. (ur.) (1980). *Reader-response Criticism. From formalism to post-structuralism*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Tötösy de Zepetnek, Steven, Sywenky, Irene (ur.) (1997). *The systematic and empirical approach to literature and culture as theory and application*.

Mateja Pezdirc Bartol

UDK 82.019":028.02

SUMMARY

THE ROLE OF THE READER IN MAJOR 20th-CENTURY LITERARY THEORIES

Though both writers and literary theoreticians have been aware of the reader's importance for centuries, in the past his role was little studied. In literary studies, the reader has been present from the beginning, but always at the margin of research. In the 19th century it was entirely overshadowed by the interest in the author, and in the first half of the 20th century by the interest in the text itself. Thus the reader became the central category of research only in the late 1960s, independently in two different parts of the world: in Germany with the development of the Reception Aesthetics at the University of Konstanz (H. R. Jauss, W. Iser) and in the United States with the Reader-Response Criticism (S. Fish, J. Culler, N. Holland). Both theories challenged the autonomy and self-sufficiency of the literary text and assigned the reader an active role in the creation of literary meaning. However, reader-centred theory is not a uniform and systematic field of research; it includes a number of different

views and methods aimed at exploring questions like: does a literary text have an objective meaning; what conditions need to be fulfilled for a text to become meaningful for the reader; does the reader's understanding of a literary text depend on the historical situation; what processes are happening in the reader's mind during reading, etc.

The article surveys the major authors and texts of the Reception Aesthetics and the Reader-Response Criticism. Since the two theories developed as a response to earlier schools and theories and also significantly marked later ones, the role assigned to the reader in other relevant literary theories is also reviewed, thus in the British literary criticism of the 1920s and 1930s, the American New Criticism, the Russian formalism, structuralism, psychoanalytical theories and deconstruction.

Slovensko – bulharské jazykové a literárne vzťahy

T.R.I.Médium, Bratislava 1998, 143 s.

Slavistika in študij slovanskih jezikov so postali del pedagoškega in raziskovalnega programa Filozofske fakultete Univerze Komenskega v Bratislavi takoj po njeni ustanovitvi, leta 1921.

Velike družbeno-ekonomske spremembe v državah vzhodne in srednje Evrope so premaknile študij slavistike in posameznih slovanskih jezikov v novo zgodovinsko resničnost in odvisnost ter pokazale potrebo tako po odprti diskusiji o aktualnih znanstveno-raziskovalnih ciljih kot tudi o metodoloških postopkih pri vzgoji absolventov slavistike oz. posameznih slovanskih jezikov.

Ideja o vsakoletnem organiziranju slovaško-slavističnega znanstvenega srečanja se je porodila na Oddelku slovanskih filologij na Filozofski fakulteti Univerze Komenskega v Bratislavi in tako so že leta 1996 pripravili znanstveni simpozij *Študij slovanskih filologij na FiF UK v Bratislavi* in naslednje leto še mednarodno znanstveno konferenco *Slovaško-poljski jezikovni in literarni odnosi*. Ker sta obe srečanja naleteli na pozitiven odziv v vrstah strokovnjakov in ker je bila v štud. l. 1995/96 30-letnica obstoja študija bolgarščine in 70-letna tradicija lektorata bolgarskega jezika, je bilo povsem naravno, da se je načrt oddelka slovanskih filologij za leto 1998 razširil še na konceptualno in organizacijsko pripravo slovaško-bolgarske konference.

Konferenca z nazivom *Slovaško-bolgarski jezikovni in literarni odnosi* je potekala v Bratislavi od 29.–30. aprila 1998 v prostorih bolgarskega kulturnega in informacijskega središča. Cilj konference je bila predstavitev najnovejših znanstveno-raziskovalnih dosežkov s področij slovaško-bolgarskih jezikovnih, literarnih in kulturno-zgodovinskih odnosov.

Konferenca je imela razmeroma širok delovni okvir, vsi prispevki z nje pa so bili objavljeni v zborniku *Slovensko-bulharské jazykové a literárne vzťahy 1998*, v katerem so objavljeni članki 19-ih udeležencev.

S prvim člankom, ki nosi naslov **Iz slovanske srednjeveške jezikovne filozofije (Z jazykovej filozofie slovanského stredoveku)** (str. 12–19), se nam v omenjenem zborniku predstavi Ivan Bujukliev, ki je hkrati tudi avtor monografije *Ezikovata kultura na bälgarskoto srednovekovie (Sofia 1992)*. Bujukliev išče vplive antične, helenske in bizantinske literature in kulture na srednjeveško bolgarsko jezikovno kulturo. Tega procesa ne razlaga samo s pomočjo sistematičnih karakteristik gramatičnih pojavov, ampak literarno dejavnost, predvsem srednjeveško prevedeno bolgarsko literaturo, razume kompleksno kot del takratnega mišljenja in načina življenja. Taka širina pogleda predpostavlja ne samo obvladanje zgodovinskih odvisnosti, poznavanje materialnih virov in vsestranske lingvistične erudicije, ampak tudi zmožnost prenikniti čez prvotne informacije zgodovinskih tekstov in v njih odkriti jezikovno-estetske kategorije.

Satanska dela — dokazni material za homiletična dela Klimenta Ohridskega (Satanské skutky — identifikačný materiál homiletickej tvorby Klimenta Ochridského) je drugi prispevek v pričujočem zborniku, njegov avtor pa je Pavel Šima, ki se ukvarja z obsegom in formalnimi

značilnostmi t. i. satanskih del (satanských skutkov) pri Klimentu Ohridskem. Če se bolj poglobimo, kako je s to terminologijo v delu Klimenta Ohridskega, vidimo, »/.../ že vseobecná téma prvorderného hriechu sa iba dva razy rozširuje o výpočet satanských skutkov (KO II 812, II 804) v poučení o Demetrovi Solúnskom (tretia tretina 15. storočia, Pskov, Čudov kláštor) v dvoch verzíách.« (str. 22)

O poeziji zlatega veka (K poézii Zlatého veku) (str. 25–31) je naslovljen članek L'uborja Matejka, v katerem načenja vprašanje verza staroslovanskih himen, ki je ključno vprašanje raziskovanja poetike slovanske himnografije. Avtor opozarja na nekatere težave pri branju akrostihov in na vprašanje pravilnosti obstoječih interpretacij, pri čemer je odprto vprašanje II. pesmi.

Moravizmi v leksiki starocerkvenoslovanskih spomenikov (Moravizmy v lexike staroslovienskykh pamiatok) (str. 32–41) je naslov članka Jane Huťanove, ki ugotavlja, da je prilagajanje leksike stsl. prevodov jeziku Moravanov nedvomno dejstvo, saj so veliko vlogo pri stvaritvi slovanskih tekstov, evangelijev, apostolskih pisem itn. imeli prav moravski učenci Cirila in Metoda.

Vprašanje interpretacije in vrednotenje moravskih oz. moravsko-panonskih prvin v stsl. spomenikih je še sedaj predmet živih diskusij in sporov. Problematika moravizmov je ozko povezana z razvojem teorije o izviru stsl. jezika. Jasno je, da so zagovorniki moravske in panonske teorije ves čas 19. stol. poudarjali zahodnoslovanske leksikalne značilnosti. Te teorije so ovrgli slavisti v 19. in 20. stoletju, ko je večina znanstvenikov prišla do zaključka, da je v osnovi stsl. jezika bilo solunskomakedonsko narečje starobolgarskega jezika, vprašanje obstoja zahodnoslovanskih leksikalnih prvin v najstarejših slovanskih rokopisih, med njimi tudi velikomoravskih, pa je postalo jabolko spora številnih slavistov vse do današnjih dni.

Kljub vsemu avtorica poudarja, da so moravizmi pomemben del leksike stsl. jezika, toda do sedaj so nezadostno raziskani. »Za moravizmy pokládáme slová, prevzaté z miestneho veľkomoravského kultúrneho jazyka z IX.–XI. storočia, ktoré sa stali súčasťou staroslovienskeho lexikálneho systému. Ohraničený je slovníkom, zafixovaným v klasických staroslovienskykh pamiatkach, ktoré podľa R. M. Cejtinovej obsahuje približne 10 000 lexikálnych jednotiek, z toho asi 8000 slovanských« (str. 37).

Mária Dobříková skuša v svojem članku **Pri virih slovaških in bolgarskih frazeoloških raziskav (Pri prameňoch slovenských a bulharských frazeologických bádani)** (str. 42–55) razložiti, kaj je temeljno vplivalo na prve korake tako bolgarskih kot tudi slovaških jezikoslovcev, ki so se začeli posvečati frazeološki problematiki.

Še pred začetki sistematičnejšega teoretičnega opisa frazeološkega materiala so na obstoj posebnih jezikovnih enot različnih tipov in značilnosti prvi opozorili avtorji slovarjev. Označba frazeologije v slovarjih ima tako mnogo daljšo zgodovino kot njen teoretičen opis in sistematično raziskovanje. Tako slovaški kot tudi bolgarski slovarji s stališča današnje leksikografske teorije in prakse še niso bili frazeološki slovarji v pravem pomenu besede, ampak bolj zbirke, katerih cilj je bil zajeti živ ljudski jezik, obsegale so paremiološke zveze, najpogosteje pregovore in reke.

Prva etapa zanimanja za frazeologijo na Slovaškem in v Bolgariji sega v čas nesvobode narodov. Tendence madžarizacije in turškega hegemonizma so rodile potrebo zbirati »dokazni material« o obstoju samostojne ljudske kulture in narodnega jezika. Slovaška in bolgarska frazeologija, v tem obdobju predstavljena predvsem s pregovori in reki, je bila del manjših narodopisnih zbirk, katerih prvotno poslanstvo je bilo ustvariti resnično sliko o kulturni enkratnosti slovaškega in bolgarskega etnika v vseh jezikovnih pojavih. Pomembna stopnja prve faze zanimanja za stalne besedne zveze in razvoj frazeologije kot samostojne znanstvene discipline predstavlja na Slovaškem in v Bolgariji obdobje zapisovanja frazeoloških izrazov v prevodih, kasneje v slovarjih. Od slovarjev, kjer so slovaški frazemi sistematično obdelani, je potrebno omeniti slovar *Universae phraseologiae latinae corpus* (1750) F. P. Wagnerja in *Kamaldulský slovar (Syllabus dictionarij latino-slavonicus)* iz leta 1763, med dela, s katerimi so se odprle poti k leksikografski obdelavi slovaške frazeologije, pa

spada predvsem Bernolákov slovar. Čeprav še ne gre za pravi frazeološki slovar, pa Slowár Slowenský predstavlja precej variantnih frazemov, bogate frazeološke sinonime, metafore itn. Prevajalski slovarji, ki so izšli po Bernolákovem delu, frazemov skoraj ne označujejo več. Čeprav se je na Slovaškem začela večja pozornost frazeološki problematiki posvečati šele po 2. svetovni vojni, je presenetil naslov slovarja slovaškega leksikografa in prevajalca medvojnega obdobja, Petra Trvrdega, *Slovenský frazeologický slovník (1931 in 1934–37)*.

Pri Bolgarih je prvo delo, ki je delno zaznamovalo tudi bolgarsko frazeologijo, slovar ruskega slavista Aleksandra Djuvernua *Slovar bolgarskogo jazyka po pam'atnikam narodnoj slovesnosti i proizvedenijam novejšej pečati (Moskva, 1885–1889)*. Prvo bolgarsko leksikografsko delo, ki frazeologije ne zaznava samo skozi prizmo paremiologije, je slovar Najdena Gerova *Rečnik na bǎlgarskija jezik s tǎlkuvane rečite na bǎlgarski i na ruski (I–V, 1895–1904; Dopǎlnenie od T. Pančeva, 1904)*, ki odraža leksikološko stanje bolgarskega narodnega jezika v 19. stoletju. Naslednji slovar bolgarskega jezika akademika Stefana Mladenova *Bǎlgarski tǎlkoven rečnik s ogleđ kǎm narodnite govori (1927–1951)* izvira predvsem iz obeh predhodno navedenih del.

Vincent Blanár skuša v svojem članku z naslovom **O pogostnosti interference (K frekvenčnemu statusu interferenčnih javov)** (na slovensko-bulharskom jazykovom materiálu) (str. 49–55) prikazati interferenčne odnose med slovaščino in bolgarščino. V obeh analiziranih govorih (slovaščina v diaspori živečih Slovakov v Bolgariji in slovaščina v diaspori živečih Bolgarov na Slovaškem) ugotavlja mnoge skupne značilnosti, ki so seveda pogojene z različnimi zunanji okoliščinami. V prvem primeru opazimo razpad slovaškega koda pod vplivom bolgarskega jezika na razpršeno slovaško manjšino. V drugem primeru, pri Bolgarih živečih daljši čas tudi razpršeno v slovaškem okolju, pa opazimo recepcijo jezika slovaškega okolja glede na lasten bolgarski kod. Medtem ko je pri Slovaki v bolgarski diaspori možno to stopnjo označiti kot umik jezika in naslonitev na jezik bolgarskega okolja (bilingvizem se spremeni na monolingvizem), pa gre pri Bolgarih v slovaški diaspori za trdnejši kod, seveda, do neke meje.

Članek z naslovom **Govor slovaške manjšine na Slovaškem (Jazykový prejav bulharskej menšiny na Slovensku)** (str. 56–62) izpod peresa Márie Koškove nas seznanja s tem, da dandanes v Slovaški republiki živi 1410 Bolgarov, kar v primerjavi z leti 1940–1941 pomeni precejšen padec populacije. Avtorica se je pri svoji raziskavi orientirala na generacijo starih naseljencev, ki so prišli na Slovaško med drugo svetovno vojno predvsem po zaprtju visokih šol v Budimpešti, na Dunaju in v Zagrebu, in na predstavnike inteligence, ki so se naseljevali do začetka 70-ih let. Namen raziskave je bil ugotoviti najočitnejše in najpogostejše interferenčne pojave na vseh jezikovnih ravneh, ki so posledica bolgarsko-slovaškega jezikovnega stika. Obvladovanje drugega jezika, slovaščine, postaja eksistenčna neizogibnost. Slovaščina ima položaj dominantnega jezika in tako zožuje obseg rabe bolgarščine. Komunikacija v bolgarščini se omejuje na družinsko sfero in na stike z rojaki. Komunikacija v dveh sorodnih, tipološko pa različnih jezikih, je vir interferenčnih pojavov, ki se bolj ali manj pojavljajo na vseh jezikovnih ravneh.

Gornja Mitropolia — slovaška enklava v Bolgariji z jezikoslovnega stališča (Gorna Mitropolia — slovenská enkláva v Bulharsku z jazykového hľadiska) (str. 63–67) je naslov članka Antona Habovštiaka, v katerem podaja ugotovitve svoje raziskave o govoru Slovakov v Bolgariji, in sicer v okolici Gorne Mitropolie. Material, ki ga je avtor pridobil v okviru raziskav, je objavil v ediciji *Krátky slovník základných slovenských nářečí (Bratislava 1998)*.

Vpliv bolgarskega jezika na slovaščino je bil opazen skoraj na vseh tematskih področjih besedišča. Besede, prevzete iz bolgarščine, so se z glasoslovnega in besedotvornega vidika prilagodile slovaščini, nekatere že v tolikšni meri, da ni več možno presoditi, ali sploh gre za besedo iz bolgarščine. Iz bolgarskega jezika so prevzete besede, ki se nanašajo na človekovo družbeno življenje v najširšem pomenu besede, npr. poimenovanja s področja administracije, šolstva, kulture itn. Po avtorjevih besedah je možno predpostaviti, da bo omenjena slovaška enklava popolnoma izginila. Na koncu prispevka avtor prilaga še vzorec govora z Gorne Mitropolie.

Emilia Perniška je napisala članek **Nekatera ujemanja v bolgarskem in slovaškem jeziku v zadnjem desetletju (Niektoré zhodné javy v bulharskom a slovenskom jazyku za posledné desaťročie)** (str. 68–75), v katerem ugotavlja, da se spremembe v političnem, socialno-ekonomskem in kulturnem življenju ali v načinu življenja odražajo tudi v leksiki.

Globoke skupne spremembe v Bolgariji in na Slovaškem so v zadnjih desetih letih vodile k pomembnim obnovam poimenovalnih sredstev v obeh jezikih. Inovacija je zajela vse jezikovne ravnine, toda najbolj leksiko in besedotvorje. Jezikovne novosti se v obeh jezikih raziskujejo že nekaj let, toda doslej še ni prišlo do primerjalnih raziskav. Skupni pojav v leksiki in terminologiji obeh jezikov so — po pričakovanju — »aktivne izposojenke« iz evropskih jezikov, pri katerih prednjači angleščina, to pa je posledica evro-ameriške orientacije v posttotalitarnem obdobju v državah srednje in vzhodne Evrope.

Primerjalni pogled na vzroke eksistence nekaterih neologizmov v obeh jezikih vnaša v problematiko več svetlobe kot njihovo posamično raziskovanje. Leksikalna dinamika je določena s socialnimi in psihološkimi nejezikovnimi vzroki, povezana pa je tudi z leksikalno-poimenovalnim sistemom.

Prevzemanje tujih besed in težnja po internacionalizaciji v sodobnem slovaškem in bolgarskem jeziku (na rob jezikovne dinamike) (Preberanie cudzích slov a tendencia k internacionalizácii v súčasnej spisovnej slovenčine a bulharčine (na margo jazykovej dynamiky) (str. 76–80) je prispevek L'ube Stojanove o internacionalizaciji, tj. prevzemanju besed, besedotvornih prvin ali kratic iz tujih jezikov — sedaj vidno prednjači angleščina — v bolgarščino in slovaščino glede na možnosti in potrebe jezikovnega sistema. V bolgarščini, še bolj pa v slovaščini, se kaže izrazita težnja po podomačenju prevzetih besed, tj. po njihovi včlenitvi v sistem jezika — najprej fonetično nato pa še morfološko, npr. design — dizajn, дизайн.

Za slovaščino in bolgarščino je značilna tudi konkurenca med priponami domačega in tujega izvora, kar sovpada tudi s konkurenco med demokratizacijo in internacionalizacijo v sodobnih slovanskih jezikih.

Nadka Nikolova in Martina Čeripka v članku **Nekatero slovaško-bolgarske paralele med zaimenski konstrukcijami tipa njakak tam/nejako tam (Niektoré slovensko-bulharské paralely medzi pronominalnými konštrukciami typu ňakak tam /nejako tam)** (str. 81–90) pišeta o obstoju in uporabi pronominalnih konstrukcij tipa njakak tam — nejako tam v bolgarskem in slovaškem jeziku, pri čemer bolgarska pronominalna konstrukcija izraža način, medtem ko slovaška izraža prostor. Če podrobneje proučimo te pronominalne konstrukcije z jezikoslovnega stališča, se nam lahko zdi zveza dveh zaimkov, nedoločnega (njakak — nejako) in določnega zaimka kraja oz. smeri (tam), paradoksalna.

Obstoj zvez navedenega tipa s formalnega stališča ni logična, toda njihova vsakdanja raba je dokaz, da imajo v jezikovnem sistemu svoje trdno mesto.

Dezider Kollár je s svojim prispevkom **Sodobni problemi pri sestavljanju dvojezičnih slovarjev (Súčasné problémy tvorby dvojjazyčných slovníkov** (na margo prípravy bulharsko-slovenského slovníka) (str. 91–93) opozoril na sedanjo situacijo v slovaški dvojezični leksikografiji, v kateri po dokončanju velikih leksikografskih projektov vlada kar nekakšna apatija. Slovaška slavistika je vedno trpela zaradi nezadovoljive strokovne osnove, kajti »/e/xistujúce slovníky (poľsko-slovenský, srbochorvatsko-slovenský, bulharsko-slovenský, či ich opačné verzie) nepresiahli rámec malých, turistických slovníkov, ktoré si nekládli vyššie odborné nároky.« (str. 92)

Zaradi te situacije je prišlo do ideje in nato sodelovanja tako slovaških kot tudi bolgarskih slovaropiscev za pripravo bolgarsko-slovaškega slovarja. Gre za slovar srednjega obsega, namenjenega predvsem slovaškemu uporabniku, sledi pa predvsem praktičnim ciljem, da bi bil osnovni vir informacij o bolgarskem jeziku in da bi pripomogel k razvoju bolgarsko-slovaških kontaktov.

Slovar se pripravlja v okviru subvencioniranega programa, ki ga izvaja Oddelek slavistike SAV, končan pa naj bi bil do leta 2000.

Članek z naslovom **Slovar poljsko-bolgarskih lažnih prijateljev (Slovník pol'sko-bulharských zradných slov)** (str. 94–96), ki ga je napisala Marta Pančíková, nas seznanja z zelo zanimivim slovarjem, izdanim leta 1994 v Katowicach, »*Pulapki leksykalne*«, ki obsega 1516 parov »lažnih prijateljev« (faux amis).

Do sedaj je izšlo kar nekaj podobnih slovarjev, in sicer slovansko-neslovanskih in slovansko-slovanskih. Omenjeni poljsko-bolgarski slovar je prva publikacija, ki se tika južnoslovanskih jezikov. Slovar je namenjen predvsem študentom slovanskih jezikov, tolmačem in prevajalcem.

Po člankih z jezikoslovno tematiko sledijo štirje prispevki o literarnih vprašanjih, in sicer Jozef Hvišč piše o bolgarski tematiki v slovaški prozi v 70–ih letih 19. stoletja, Ján Koška o slovaško-bolgarskih literarnih odnosih v 70–ih letih, Christina Balabanova se posveča prevodom slovaške poezije v Bolgariji v 20. stoletju, Igor Hochel pa prevodom bolgarske literature na Slovaškem v 60–ih letih.

Zadnji članek v zborniku nosi naslov **Bratislavská alma mater in bolgaristika (Bratislavská alma mater a bulharistika)** (str. 130–141), napisala pa ga je Mária Dobříková. V njem najdemo zelo zanimive informacije o zgodovini visokega šolstva na Slovaškem, o Filozofski fakulteti Univerze Komenskega v Bratislavi, o začetkih in delovanju bolgaristike na omenjeni fakulteti. Avtorica nas seznani tudi s tem, da so študenti lahko študirali na Slovaškem tudi pred ustanovitvijo UK 1919 v Bratislavi, in sicer omenja več možnosti (Academia Istropolitana, Univerza v Trnavi, Univerza v Košicah — Universitatis Cassoviensis, Slovaška rudarska akademija v Banski Štiavnici).

Zaključno besedo v zborniku ima Vincent Blanár, ki ocenjuje konferenco in ugotavlja, da so referati pokazali relativno široko polje slovaško-bolgarske komparatistike.

Darija Jakše

Novo Mesto

Prispevek k preučevanju slovanskega glagola

**Kiril Koneski: За македонскиот глагол/Makedonski glagol/,
Skopje 1999**

Čeprav je dr. Kiril Koneski, redni profesor na Katedri za makedonski in južnoslovanske jezike na Filološki fakulteti Blaže Koneski v Skopju, že nekaj let v pokoju, se njegov znanstveni interes za makedonski jezik ni niti malo zmanjšal. V štirih letih so izšle tri pomembne knjige: leta 1995 *Obrazilnost v sodobnem makedonskem jeziku (Зборувањето бо современиот македонски јазик)* ter leta 1999 *Pravopisni slovar makedonskega knjižnega jezika (Правописен речник на македонскиот литературен јазик)* in *Makedonski glagol (За македонскиот глагол)*.

Knjiga *Makedonski glagol* prinaša devet razprav, ki so nastajale dalj časa in so razdeljene v tri tematsko zaokrožena poglavja: *Pomen in uporaba glagolskih oblik*, *Obrazilna razmerja* in *Vidske oblike glagolov*. Prva razprava predstavlja pomen velelnika v makedonščini. Bogato ilustrativno gradivo, ob katerem so predstavljeni pomeni velelnika v makedonščini, dokazuje, da je poleg osnovne rabe velelnne oblike za izražanje zapovedi za stilistično preučevanje jezikovnega izraza zelo zanimiva predvsem stilna funkcija velelnika, čemur Koneski namenja največ pozornosti. Druga študija se ukvarja z glagolskimi strukturami s *ќe* v pogojnem načinu. Predstavljene so tipične vrste povedi (pogojne), v katerih se pojavljajo pogojne oblike, pa tudi vrste povedi, ki so značilne samo za knjižni jezik, pogovorni pa jih ne pozna. To velja predvsem za zvezo *кога би* (ko bi), tj. *кога + pogojnik*, ki je v makedonščino prišla iz srbske literature (z irealnim pogojem). Med drugimi vrstami podredno zloženih povedi, v katerih nastopa pogojnik z obliko *ќe*, so kot najznačilnejši izpostavljeni relativni in deklarativni stavki. Tretja razprava, ki se ukvarja z rabo in pomenom oblik *ќe бидам — ќe сум* (bom), potrjuje splošno mnenje, da se v funkcionalnem diferenciranju prihodnjika glagolov *бидам — сум* (bom — sem) s prihodnjimi oblikami glagola *бидам* izražajo predvsem časovni, prihodnji pomeni, s prihodnjimi oblikami glagola *сум* pa zlasti modalni, ekspresivno-stilni, zunajprihodnji pomeni. Četrta razprava se ukvarja z rabo oblik za zanikani prihodnjik. Zanikani prihodnji čas se v makedonščini izraža na dva načina: z obliko *нема — нема да дојде* (ne bo prišel) ali z negacijo *не — не ќе дојде* (ne bo prišel). V protistavi *нема да оди — не ќе оди* (ne bo šel) stojita kot skrajni točki na eni strani prvoosebna oblika, v okviru katere se zanikani prihodnjik izraža predvsem z *нема*, na drugi strani pa različne skladenjske strukture z ekspresivno-modalnim pomenom in modalni glagoli, pri katerih se zanikani prihodnjik izraža predvsem z negacijo *не*. Zadnja razprava v prvem poglavju se ukvarja s skladnjo makedonskega deležnika. Koneski pravi, da se sodobni makedonski knjižni jezik v skladnji deležniških struktur ne razlikuje preveč od drugih slovanskih jezikov. Osnovna razlika je, da se te funkcije v makedonščini izražajo z eno deležniško obliko, ki v izražanju odnosa do dejanj na časovni osi ni zaznamovana v istem smislu, kot so deležniške oblike zaznamovane v drugih slovanskih jezikih (ki poznajo dve taki obliki).

V drugem poglavju sta predstavljeni dve razpravi. Prva se ukvarja z glagolsko obrazilnostjo. Koneski navaja, da sta najbolj zastopani priponski in predponski obrazilnost, zatem predponsko-priponski, ki je omejena, obrazilnost tvorjenih glagolov pa je zelo redka. Glagoli se izpeljujejo

predvsem iz samostalnikov in pridevnikov ter iz medmetnih podstav, zelo redko pa iz števnikov ali zaimkov. Druga razprava preiskuje obrazilnost in glagolski vid. Kategorija glagolskega vida je sistem, v katerega so vključeni vsi makedonski glagoli; izražen je kot sopostavitev glagolov v dve obliki — dovršni glagoli, ki izražajo dokončano dejanje, in nedovršni glagoli, ki izražajo dejanje, ki še traja. Dvovidski glagoli so maloštevilne izjeme, kamor se uvrščajo tudi prevzeti glagoli na *-(из)ира (телефонира, проблематизира* — telefonirati, problematizirati), vendar je tudi pri njih vid razviden iz konteksta. Zaradi vsezajemajoče kategorije glagolskega vida lahko vse izpeljave glagolov, ne glede na to, iz katere besedne vrste so izpeljani in ne glede na besedotvorno obrazilo, pri obrazilnosti opredelimo kot dovršne in nedovršne.

Tudi tretje poglavje prinaša dve razpravi. Prva predstavlja pomenoslovni soodnos glagolskih predponskih vidskih dvojic v makedonščini. Sistem vidskih dvojic je v makedonščini tako kot v drugih slovanskih jezikih oblikovan s perfektivacijo, tj. z dodajanjem predpon osnovnim imperfektivnim glagolom (*работи — сработи*, delati — izdelati), z imperfektivacijo, tj. z dodajanjem pripon osnovnim perfektivnim glagolom (*купи — купува*, kupiti — kupovati), z dodajanjem pripon predponskim perfektivnim glagolom (*изработи — изработува*, izdelati — izdelovati) ali s spremembo osnovnega samoglasnika (*фрла — фрли*, metati — vreči). Koneski namenja največ pozornosti vidskim dvojicam osnovnih imperfektivnih glagolov, ki jim dodajamo predpone. Zadnja razprava je namenjena ponavljalnosti v makedonskem jeziku. Kot drugi slovanski jeziki ima tudi makedonščina določena jezikovna sredstva za izražanje ponavljalnih glagolov, dejavni sta predvsem dve rešitvi: oblikoslovna (za izražanje ponavljalnosti se uporabljajo posebne iterativne oblike) in oblikoslovno-skladenjska (za izražanje ponavljajočih se dejanj se uporabljajo posamezne časovne ali modalne glagolske oblike zunaj njihovega osnovnega pomena).

Delo *За македонскиот глагол* Kirila Koneskega je namenjeno študentom makedonskega jezika in vsem tistim, ki jih zanimajo makedonistična vprašanja, hkrati pa je pomemben prispevek k preučevanju slovanskega glagola.

Katerina Veljanovska

Filozofska fakulteta v Ljubljani

Prevedla: **Đurđa Strsoglavec**

Jezik in slovstvo, Letnik 45, 1999/2000, št. 6

Tomaž Sajovic

UDK 81'42:82.0

UMETNOSTNO BESEDILO IN JEZIKOSLOVJE

Glavni namen članka je razmišljanje o zadržanem in negotovem razmerju jezikoslovnih ved do umetnostnih besedil oz. umetnostnega jezika, kar negativno vpliva tudi na njihovo razmerje do neumetnostnih besedil. Pri razmišljanju se je avtor oprl tudi na spoznanja J. R. Searla, J. Mukařovskega, R. Jakobsona, H.-P. Bayerdörferja in B. Pogoreleca ter D. Pirjeveca, G. W. F. Hegla in M. Heideggera.

Jezik in slovstvo, Letnik 45, 1999/2000, št. 6

Darinka Soban

UDK 821.163.6.03 Prešeren F.=113.6

NEKAJ PREŠERNOVIH PESMI V ŠVEDSKEM PREVODU ALFREDA JENSENA IZ LETA 1895

Kratki predstaviti švedskega pesnika in esejista Alfreda Jensena (1859–1921) sledi slovenski prevod njegovega eseja o Prešernu, ki je bil objavljen v Stockholmu leta 1895).

Jezik in slovstvo, Letnik 45, 1999/2000, št. 6

Mateja Pezdirc Bartol

UDK 82.0"19":028.02

VLOGA BRALCA V POGLAVITNIH LITERARNOTEORETIČNIH SMEREH 20. STOLETJA

Članek skuša sistematično predstaviti najpomembnejše literarnoteoretične smeri 20. stoletja, in sicer glede na to, kako v svoj metodološki pristop vključujejo bralca, kakšno funkcijo mu pripisujejo pri tvorbi pomenov besedila, kako opredeljujejo status literarnega dela ipd. Čeprav bralca kot predmet literarne vede upoštevajo vse smeri, pa postane središčna kategorija raziskovanja šele konec 60. let z razvojem recepcijske estetike in teorije bralčevega odziva.

Jezik in slovstvo, Vol. XLV (1999/2000), No. 6

Darinka Soban UDK 821.163.6.03 Prešeren F. = 113.6

A FEW POEMS BY FRANCE PREŠEREN TRANSLATED INTO SWEDISH BY ALFRED JENSEN IN 1895

A short presentation of the Swedish poet and essayist Alfred Jensen (1859–1921) is followed by the Slovenian translation of his essay on France Prešeren, originally published in Stockholm in 1895.

Jezik in slovstvo, Vol. XLV (1999/2000), No. 6

Tomaž Sajovic

LITERARY TEXT AND LINGUISTICS

UDK 81:42:82.0

The article discusses the reserved and hesitant attitude of linguistics towards literary texts and literary language, which has a negative consequence also in their attitude towards non-literary texts. In developing his ideas, the author refers to J. R. Searle, J. Mukarovsky, R. Jakobson, H.-P. Bayerdorfer, B. Pogorelec, and to D. Pijevac, G. W. F. Hegel, and M. Heidegger.

Jezik in slovstvo, Vol. XLV (1999/2000), No. 6

Mateja Pezdirc Bartol

THE ROLE OF THE READER IN MAJOR 20th-CENTURY LITERARY THEORIES

UDK 82.0¹⁹:028.02

The study is a survey of major 20th-century literary theories in terms of their treatment of the reader, the function they assign to the reader in the creation of a text's meanings, their views on the status of a literary text, etc. Although the reader is recognized as a relevant category by all literary schools, he becomes the focus of research only in the late 1960s with the development of the Reception Aesthetics and the Reader-Response Criticism.